

1. A KISEBBSÉGEK IDENTITÁSTUDATÁNAK (KIT) MIBENLÉTE

Mielőtt a megbomlott KIT – tehát a KITZ – jelenségét boncolgatnók, tisztáznunk kellene, mi is az a szellemi formáció, amelynek létezésében és működésében vészes fennakadások, zökkenők, önemésztő anomáliák tapasztalhatók. Annyit axiomatikus igazságként leszögezhetünk, hogy a KIT *eszmei struktúra*, tehát lakhelye – mint minden tudaté – a szubjektum lelkivilága. Eszméknek, fogalmaknak, érzelmeknek, a gondolkodás eredményeinek, ritkábban elméletnek, máskor csak spontán megézésnek – tehát *tudattartalmaknak* – sajátos elrendeződése az emberek fejében. Ugyanakkor ezek a szellemi termékek egyetemesülnek, kilépnek a személyek tudatvilágából, az adott kollektivitást jellemző világra hangolás formájában mutatkoznak meg. Tehát anélkül, hogy a KIT valahol ott lebegne a kisebbségi közösség fölött, viszonylagosan mégis függetlenné válik azoktól, akikben megfogant: *kollektív* véleményé válik, s ha ez az általánossá módosulás valamilyen módon rögződik – objektivizálódik –, vagyis az eszméket, nézeteket konzerváló és közvetítő formában ölt testet (ennek legnyilvánvalóbb esete az *írott* gondolat), ekkor elkezdí önálló létét, más egyedeket befolyásoló funkciója lesz. A KIT létezési módja tehát végső fokon az emberi tudat, de tetszhalott állapotban is megtalálható (mondjuk a nyomtatott szöveg koporsójában), ilyenkor csak újabb személyekre van szükség ahhoz, hogy az ő tudatukban feléledjék, feltéve, ha az illető hozzájut ehhez a képzeletbeli koporsóhoz, s azonosul a csipkerózsika álmát alvó eszmetesttel. Minden KIT alapvető jegye ezek szerint *a közösségi*

szellemi létezés – az egyének tudatán keresztül, vagy rögzített formában.

1.1. (HA) NEM SOKASÁG, HANEM (AKKOR) LÉLEK

Különös cseppfolyós állapotban él a romániai magyarság. Egyszerűen *nem tudjuk pontosan, hányan is vagyunk.* (Anticipálva: már egymagában ez könnyen hozzájárulhat a KITZ megjelenéséhez.) Az állami statisztikák hiányában csak találgatásokba bocsátkozhatunk, annál is inkább, mert ha az egyes adatok véletlenszerűen kiszivárognak a Statisztikai Intézet páncélszekrényéből, ezek sohasem egyeztethetők össze az egyházaink nyilvántartásával. (Mondanunk sem kellene: a közölt számadatok mindig kisebbek, mint amelyek a parókiák bejegyzéseinek összegzéséből származnak.) Ugyanakkor a három nagy – katolikus, református és unitárius – egyház dokumentumainak hitelességét több minden bizonytalanná teszi. Egyrészt az állami szervek arra törekednek, hogy a magyarság múltjára s főleg számarányára vonatkozó bizonyítékok megsemmisüljenek, így gyakran hatalmi eszközökkel birtokukba veszik a születéseket, házasságokat, elhalálozást nyilvántartó okmányokat. (Szerencsére a legtöbb helyen ezt az otromba eljárást kijátsszák oly módon, hogy áldozatos munkával előbb másolatot készítenek az egyházi okiratokról.) A másik bizonytalansági tényező: ma már elég sokan, főleg a fiatalok nem tartják fontosnak az egyházi ceremóniát, s így a kisebbségi demográfiai mozgásnak ezt a vonulatát az említett iratok nem rögzítik. Arra pedig egyáltalán nincs mód, hogy a szociográfiai felméréseket terjesszék ki a nemzetiségi vonatkozásokra olyképpen, hogy abból re-

leváns mozgásirányok domborodjanak ki. A szociográfiai felmérések alkalmával rendszerint nem jelölnek ki ilyen célt, s ha esetleg melléktermékként mégis összegyűl valami információ a kisebbségek életviszonyaira nézve, akkor ezek az adatok feldolgozatlanul maradnak, s előbb-utóbb megsemmisülnek. Lelkes magyar magánkutatók nem tudják ezt az űrt betölteni, bármennyire értékes munkát végeznek is.

Mindezek ellenére, a kézzelfogható tények ismeretének hiányában is kétségbevonhatatlanul állíthatjuk, hogy *a romániai magyarság számbelileg megfogyatkozott*, sőt az utóbbi időben ez a folyamat felgyorsult, s ennek fő oka a „négyfejű sárkány”, amely könyörtelenül ritkítja sorainkat: az *áttelepülés az anyaországba*, a *Nyugatra disszidálás*, a *beolvadás* és az országos átlaghoz mérten *alacsony szaporulat*.

Súlyunk tehát a mennyiségi mutatók tükrében csökken, s nemcsak az abszolút számokban kifejezve, hanem a többséghez mérve is. Ez utóbbi egyébként természetszerű, hiszen – minden más tényezőtől elvonatkoztatva – még az országosan egy szinten mozgó szaporulat esetében is ránk nézve előnytelenül módosulna az abszolút számokban rögzíthető többség-kisebbség viszony. Meg lehet-e állítani ezt a folyamatot vagy legalább itt-ott fékezni lehet? Minden tényezőre nézve nehéz egyértelmű választ adni. Az asszimiláció olyan mozgástér, ahol az egyértelmű álláspont nem kétes: *minden erőnkől ellent kell állni a beolvasztó lemorzsolódásnak*, tudva azt, hogy a természetes asszimilációs folyamatot amúgy sem állíthatjuk le. Csakhogy az áthasonulás kifejezéshez hozzáillesztett „természetes” jelző *kölcsönösséget* is jelent, vagyis a veszteség- és nyereség-listát egyaránt. Aligha vannak sorstársaink között naivak, akik az erőviszonyok egyenlőtlenségének állapotában feltételeznék: mi is képesek vagyunk legalább ugyanannyi többségit természetes úton asszimilálni, mint ahányat ők közü-

lünk. Bele kell nyugodnunk abba, hogy mindaddig, amíg nem következik be döntő fordulat, az asszimiláció csakis veszteséges lehet ránk nézve. Csupán annyit tehetünk, hogy a deficitet lehetőleg a minimális szinten tartjuk. (Erről részletesebben 2.2.7.)

Sokkal többet lehetne tenni a népszaporulat aggasztó jelenségeivel szemben. Itt – furcsa módon – a törvénykezés, minden antihumánus és a nemzeti gögöt felcsigázó intézkedésével, akarva, nem akarva a kisebbségek számbeli növekedését is szorgalmazza. A meghirdetett állami cél ugyanis nagyra tenni a román nemzetet – főként a lélekszám erőltetett növelésével. Igen ám, de a diszkriminációt (még?) nem merik a törvény paragrafusaiába foglalni, így az abortusztörvény és más drasztikus megszorítások a kisebbségi lakosságra is érvényesek. Csakhogy ugyanúgy, mint a legtöbb állampolgár, a kisebbségek is kijátsszák a törvényeket, így a kikényszerített népességnövekedés elmarad. Ugyanakkor fenyegető híreket hallunk innen is, onnan is arra nézve, hogy az orvosok a nemzeti kisebbségekkel szemben „engedékenyebbek”, könnyebben hagyják jóvá a művi vetélést, mondván (hiteles forrásból vett, valóban elhangzott mondat): „*ilyenekre* nincs szükségünk”.

A Nyugatra történő disszidálást hasonlóképpen nehéz csökkenteni. Ez egyébként a többség körében is megfigyelhető, azzal a különbséggel, hogy a romániai magyaroknak sokkal több külföldi rokonuk, ismerősük, barátjuk van, s így akár átmenetileg van kire támaszkodniuk odakint, s könnyebben gyökeret vernek. Számításba kell venni azt is, hogy a törvényesen vagy illegálisan távozók java része elsősorban a romániai lehetetlen gazdasági helyzetből kíván menekülni, kisebbségünk viszont kétszeres elnyomást szenved el, a *mindenkit* érintő gazdasági kilátástalanság és a *csak őt* aggasztó (nemzetiségi) többlet-bajok egyaránt ránehezednek. A lemorzsolódásnak ezt a formáját felduzzasztja az a tény, hogy számos akadály van a Magyarországra való áttelepülésnek, így

azok, akik mindenképpen menekülni akartak – még ha eredetileg csak áttelepülésre és nem disszidálásra gondoltak is végül mégis Nyugaton kötöttek ki.

Nem mondtunk újat, közismert tényeket sorakoztattunk föl annak érdekében, hogy belőlük elméletileg általánosítsunk: *önmagunk megőrzésének fő eszköze nem lehet mennyiségi arányainknak még csak megtartása sem.* El kell ismernünk: *erőnk nem számbeliségünkben keresendő.* E megállapítást azonban a világért se fordítsuk meg oly módon, mintha az abszolút számunk vagy számarányunk kedvező változása nem jelentene erőgyarapodást. *Jelenthetne,* de sajnos erre alig van kilátás. Mindenesetre dicséretes erőfeszítéseket tapasztaltunk kisebbségi körökben annak tudatosítására, hogy népességünk szaporulatát lelkiismereti kérdéssé tegyék. Elég, ha arra hivatkozunk, hogy a román televízió magyar adásában (amikor még volt ilyen!) milyen visszhangot váltott ki a kalotaszegi egykérőlről szóló megdöbbentő riportsorozat.

Mit tehetünk? Valljuk a „nem sokaság, hanem lélek” elvét? Valamelyes módosítással igen: *ha* nem sokaság, *akkor* lélek! Aligha helyes szembeállítani a *sokaságot* és *lelket*, mert ez azt sugallja, hogy a kettő közül az egyiket kell választani önfenntartásunk fő biztosítékaként. A mi jelmondatunkban a *ha* azt jelöli, hogy *itt* és *most* számunkra (tehát *nem a maga országában élő nemzetörzs számára*) a *sokaság* nem nyújthatja a fő megtartó energiát. Mostani kényszerhelyzetünkben megmaradásunk és gyarapodásunk elsődleges meghatározója a *lélek*. Ennek a szónak – lélek – kíván szociológiai tartalmat adni a KIT fogalma.

1.2. HELYZET ÉS HELYZETTUDAT

A KIT – nevezhetjük átvitt értelemben léleknek, lelkiismeretnek, vagy illethetjük bármilyen más, a társadalomlélektanban operatív kifejezéssel – *az emberek életviszonyainak, az adott közösség társadalmi helyének, a szociostruktúra elemeként betöltött funkcióinak szubjektívizált átélése, tudati értékelése*. Más szóval: van valami mögötte, mégpedig maguk a társadalmi relációk, amelyek valamilyen érzelmi, gondolati visszaverődésben szubjektívizálódnak.

E minőség érzékeltetésére és az árnyalás érdekében segédfogalmakra van szükség: a *helyzet* és *helyzettudat* terminusokra. Mindkettő tipikusan kisebbségi felhangokkal került forgalomba az erdélyi magyar eszmevilágban. A *helyzet* – rendszerint megtoldva egy nyomatékkal, amely a determináltságot emeli ki: *sorshelyzet* – a kisebbségi élet első szakaszában, a két világháború között az itteni magyar elméleti szakirodalomban és publicisztikában egyaránt kulcsfogalom volt. Helyzetten – ha tudományosan akarjuk körülírni – azokat az objektív és szellemi létfeltételeket értjük, amelyek között egy társadalmi közösség *itt és most* él. A helyzet tehát *adottság*, nem olyan értelemben, mintha a kirótt létállapoton a „helyzetben létezők” egyáltalán nem tudnának változtatni, hanem inkább úgy, hogy *nem maguk választották* ezt az életsorsot, *belekerültek* a helyzetbe. A romániai magyar kisebbség szószólói az 1918-as fordulat után ilyen tartalommal hivatkoztak a *sorshelyzetre*, arra, hogy a magyarságnak tekintélyes részét, anélkül hogy megkérdézték volna, kívülről jött döntés alapján elszakították az anyanemzettől, legalábbis a gazdasági és politikai keretek vonatkozásában.

A kisebbségi helyzet – mozgó állapot. Ebben a mobilitásban azonban van valami állandó, az emberek, közösségek közötti szellemi, politikai, társadalmi, gazdasági, hatalmi kapcsolatok látványos változáson mennek át, de *szakadatlanul megmarad a többség–kisebbség viszony*, amelyet semmiféle gyökeres fordulat nem tud megváltoztatni az adott államkeretek újraformálása nélkül. 1940–44 között az észak-erdélyi magyarság megszűnt kisebbségnek lenni. De ez a kisebbségi helyzetnek az *eltűnését*, nem pedig alapvető metamorfózisát jelentette. Vagyis addig, amíg ez a létállapot van – mindenképpen megőrzi önazonosságát; mihelyt elveszti identitását – megszűnik létezni. A kisebbségi sorshelyzetben tehát mindenféle módosulás csak a konstanson belül képzelhető el, vagyis tulajdonképpen a többség és a minoritás viszonyul egymáshoz ilyen vagy olyan változó módon.

A *helyzet* áttevődik a *helyzettudatba*. A romániai magyar szakirodalomban fel-felbukkanó kifejezés ez, de távol vagyunk attól, hogy mélyen átgondolt társadalomtudományi fogalommá kristályosodott volna ki. Benkő Samu a művelődéstörténeti dolgozatainak címéül ezt választotta: *A helyzettudat változásai*, de ezek a remek tanulmányok nem a kisebbségi korszak körképét adják, így legfeljebb analógiás módszerrel lehetne áthelyezni belőlük valamit egy egészen más periódusra. Fábíán Ernőnek *A tudatosság fokozatai* című nagyszerű írása sem hatol le a fogalomelemzés mélyére, inkább a megnyilvánulási formákat taglalja. Tóth Sándor *Rólunk van szó* című kötete pedig nagy hozzáértéssel csak a helyzettudat „beépült” állapotát mutatja be, azt ábrázolja, hogy a nemzetiségi művelődésünk egésze miként ad választ sajátos helyzetünk kihívásaira. Egyedül Cs. Gyimesi Éva *Gyöngy és homok* című tanulmánya járul hozzá a helyzettudat mibenlétének feltárásához, csakhogy ez a szöveg e sorok írásakor még csak kéziratban olvasható.

Ezek után mit mondhatunk erről az eléggé ködös kategóriáról, amely nélkül a KIT lényegének, szerkezetének megvilágítása aligha képzelhető el? Talán annyit, hogy a helyzettudat mint az adott szituációnak átélt, jobb esetben felismert, tudatosodott „eszme-állapota” *megragadja abban a bizonyos állandóban – a többség-kisebbség korrelációban – azt, ami az adott szakaszban lényeges és jellemző.* Nem holmi gépszerű transzformálásra kell gondolnunk, amikor is az, ami *van, bennünk-valóvá* válik egyszerű leképezés révén. A helyzethez – amelyben egyébként benne van ő maga, a helyzettudat hordozója – a tudatosító elme *hozzáad valamit.* Így születik meg a szellemi, érzelmi hozzájárulással feldúsított helyzettudat.

A szubjektív hozzáállás saját léthelyzetünkhöz akkor jelent nagyobb értéket, ha *ismeretelméleti* mélységű. Tudományos igény-nyel kell fölmérni létkörülményeinket ahhoz, hogy a *helyzetismeret* birtokában a helyzettudat többi alkotóeleme valóban működőképes legyen. A gnoszeológiai megközelítés során a tudat átrendezi a tényeket, s teszi ezt oly módon, hogy a *tendenciák* felszínre kerüljenek. S mivel a helyzetben az említett állandótól nem vonatkozathatunk el, a konkrétumok ilyen átcsoportosítása elsősorban a velünk ellentétes pólusnak – a többségnek – a viselkedésére világít rá. Tehát azokat az általános kibontakozási irányokat kell kibetűznünk léthelyzetünkből, amelyeket a többség vagy egyszerűen az államvezetés minket érintve vagy sújtva akar. Más szóval a tudományos helyzettudatban az ismeret a *szándékoknak* (mások szándékainak) megismerését is feltételezi. Ezt a következőképpen képzeljük el: a helyzetismeret azt jelenti, hogy tudomásunk van a kisebbségek sorsát hátrányosan érintő intézkedésekről, a velünk szemben tapasztalt visszaélésekről, egyéni sérelmekről, de nem elégszünk meg ezeknek az információknak a szimpla elraktározá-

sával, hanem kihámozzuk belőlük az ellenünk irányuló politika alapelveit, elméleti tartóoszlopait, vagyis a *tendenciát*.

Az ismeret minden valóságghű *értékelésnek* a biztosítéka. A helyzettudatban benne kell lennie az *axiológiai* pillérnek is. A szituációt – ha tudományos igénnyel közeledünk hozzá – mérlegelnünk kell aszerint, mi az, ami benne antiértékként ellenünk fordul, s mi az, ami minden negativitás ellenére értékcsillámként felvillan.

Két, egyaránt egyoldalú véglet tapasztalható abban a módban, ahogyan egyesek helyzetünket, értékítéletekkel ellátva, gondolatilag rögzítik: a *teljesen negatív* beállítás és – furcsa módon – a *globálisan pozitív* axiológiai hozzáállás.

Az első verzió valós tényekre építkezik, hiszen az értékminuszok szemmel láthatóan ott gyülekeznek a kisebbségi élet minden zónájában, az önkinyilvánítást a jogi, politikai, kulturális megkövetések úton-útfélen korlátozzák, nemzeti értékeinket nem ismerik el, s még a gazdasági tevékenységre is átterjed az előnytelen megkülönböztetés, minek következtében a kisebbségek materiális léte sem olyan, hogy (ezúttal anyagi) értékek bőségének hordozója legyen. Mindezek ellenére a minden részletre kiterjedő, egyértelműen negatív értékítélkezés talán mégsem indokolt. Ugyanis a kisebbségi helyzetnek – a minden rosszban van valami jó közhelyet igazolandó – vannak előnyös oldalai is. A kultúrák találkozásából például végső fokon valamiféle többlet kerekedik ki. Ezt el kell ismernünk, még ha egy mélységesen antiérték-folyamatnak a hátoldala is, annak ti., hogy a többség művelődésének gyakran silány termékeit, saját művelődésünk rovására, ránk kényszerítik. A kétnyelvűségnek nemkevesébé vannak értékei, legyenek bár ezek az ugyancsak antiértéknek minősíthető románosításnak, a nyelvrontásnak a melléktermékei. A különböző nemzetiségűek együttélésének hasonlóképpen vannak kedvező kihatásai, más szokáso-

kat, élet- és gondolkodásmódokat ismerünk meg, még akkor is hasznos ez, ha esetleg nem mindig követendő modellt látunk benne, s ha esetenként ezeket az ismereteket ránk nézve megalázó személyi és csoportkapcsolatokban szerezzük. Tehát a lényegét tekintve értékmentes kisebbségi helyzet akkor kerül át valóságként a helyzetértékelésbe, *ha felismerjük benne az imitt-amott mégis felbukkanó értékmagokat.*

A másik véglet pontosan az ellenpólusa az itt jellemzett felfogásnak. Kisebbségi történelmünk során nemegyszer már a helyzet-tudat szintjén – tehát a KITZ-nél alsóbb fokon – zavarok mutatkoznak meg. Ilyen az a vélemény, mely szerint a kisebbségi lét-helyzet mint olyan *a maga egészében értéként tételezhető.* A két világháború között volt példa arra, hogy a *helyzet* és az *érték* fogalmi körét egymásra helyezték. Jellemző László Dezső egyik közleményének a címe: *A kisebbségi élet ajándékai.* A transzilvanizmus néhány hangadója hajlamos volt arra, hogy a ránk oktörténelmet mint általunk meg nem változtatható állapotot ne csak *elfogadják,* hanem *sajátunknak* tekintse, mivel ebben felfedezzük önmagunk gyarapításának mozgatóit. Az ilyen ideológia kimondva-kimondatlanul azt hirdette, hogy *ahol a gyötrelem valamely népcsoport osztályrésze, ott megedződik az ember,* olyan nemes tulajdonságai kovácsolódnak ki, amelyeket az elpuhultság állapotában nemigen észlelünk. Ez így igaz, csak hogy még nem teszi teljes egészében értéké a kálvária-helyzetet, inkább az áll fenn, hogy az antiérték esetenként saját ellentétébe csap át, *hatásának eredménye* (tehát nem ő maga) *értékként rögződik.*

Az ilyen elegyített kisebbségi helyzet megítélésének (vagyis annak, hogy a szituáció miként ivódik bele a helyzet-tudatba) van egy különös esete, amelyben érzésünk szerint az értékáram valamilyen megbomlásával lehet számolni. Az önálló Erdély eszméjére gondolunk, amely a kisebbségi létünk különböző történelmi

szakaszaiban (tehát nem Erdély történelmében!) számos változatban ütötte fel a fejét. A mi vizsgálódásunk szemszögéből ez a gondolat a kisebbség helyzettudatában mindig valamilyen diffúz reményt keltett. Szétszórt, nem kidolgozott ez a helyzetértékelés azért, mert a királyi Romániában a cenzúra minden ilyen utalást a nemzeti szuverenitást aláaknázó tettnek tudott be, így nyomtatott szövegekre alig-alig akadunk, inkább csak kikövetkeztetünk valamit a burkolt eszme-futtatásokból. A második világháború utáni Romániában az autonóm Erdély vágya beleütközött a békeszerződések előírásaiba – no meg sértette a román állam sokat hangoztatott területi épségének elvét –, ekképpen a mai kutató csak halvány nyomaira bukkan azoknak a tervezgetéseknek, amelyek inkább a szóbeszéd formájában hozták izgalomba az utópizmusra hajlamos elméket.

A *helyzet* értékpotenciáljának különleges elbírálása volt ez a halvány eszmevonulat, és sok szempontból hasonlít – de csak hasonlít – ahhoz a hozzáálláshoz, amely az antiértékszituációt értékévé módosította. Esetünkben az *elszakított állapot* veszítette el igazi tartalmát, ebből a mélységesen hátrányos létkörülményből kívántak értéket formálni, vagy ezt magát érezték értéknek.

A létállapot ilyen megítélésén belül különbséget tehetünk egyfelől a között az elbírálás között, mely szerint a sajátos erdélyi konstellációból *ki lehet növeszteni* valamilyen értéket: az itt élő nemzetiségek egyenjogúságát biztosító kisállamalakulatot, másfelől a között, hogy az, *amiből* kinöveszthető lenne a képzeletbeli kárpáti Svájc, geopolitikai meghatározottsága miatt *önmagában* is érték. Ha a megközelítések közül az elsőt vesszük szemügyre, nem állíthatjuk, hogy az adott körülmények között nem volt benne racionalitás. Na nem, a legkevésbé sem azért, mintha ténylegesen megvalósítható lett volna. Az említett ésszerűség *egy elvi állásfoglalásban* keresendő, nevezetesen abban, hogy *gyökeres hely-*

zetváltozásra van szükség a kisebbség státusban. Hogy ezt a kantonális köztársaság álmképében vélték elérhetőnek, az már a dicséretes igény *kielégítésének módjára* vonatkozik, azt igazolja, amit a gondolkodás történetében számos utópista elképzelésben tapasztalunk: egy értékes *társadalombírálat* társul elvetélt *megoldási javaslattal*.

A másik elgondolás nem a független Erdélyt mint kiút-lehetőséget tartotta értéknek, hanem *magát a meglevő elszakított állapotot*. Ez esetben tehát nem arra kell gondolnunk, hogy a lényegét tekintve antiérték helyzetből meg kell keresni az érték felé vezető szálakat – tehát hasznosítani kell a *hátrányost*, és *előnyössé* kell tenni azt –, hanem arra, hogy magát az adott *előnytelen* helyzetet keresztelik át előnyösre. Vagyis a kiszakított létet magát tartják nyereségnek, s ezt próbálják „értéktöbbletté” fokozni. A legkevésbé tartjuk adekvát helyzetábrázolásnak ezt, határozottan megmutatkozik benne az antiértéknek értékke történő átfestése. Veszélyes ösvényekre térítene, ha elfogadnók ezt a nézetet. Értelemszerűen az következne belőle, hogy tulajdonképpen semmit sem kellene tennünk, még csak utópiákon sem szükséges törnünk a fejünket, hiszen az, ami van, a lehető legjobb.

Maradjunk tehát a végletektől mentes, köztes álláspontnál, mely szerint a kisebbségi helyzet *döntő mértékben* antiértékkel felduzzasztott létközege, amelyben a lényegi negativitás még nem zárja ki *egyes értékteremtő tendenciák kibontakozását*, *a helyzet-tudat adekvátságát pedig egyebek között azon mérjük le, hogy ez a leképezés mennyire tudja axiológiailag, ítéletekben arányosan visszaadni ezt a kétarcúságot*.

1.3. A HELYZET MINT NEKÜNK VALÓ AJTUNK KÍVÜLI VILÁG

Két fogalommal operálunk: kisebbségi *helyzet* és kisebbségi *helyzettudat*. Első megközelítésben az *eredeti* és a róla alkotott *gondolati másolat* viszonyát láttuk közöttük. Élesebb megvilágításban azonban ez a különbség viszonylagossá szelődik. Azért van ez így, mert az ilyen helyzet a *lelkivilágukat élő emberek* helyzete, így a szituáció végső fokon felöleli a róla alkotott véleményt is. Vagyis a kisebbség *saját helyzetének ilyen vagy olyan szintű tudatosodásával* éli életét a végső fokon nem tőle függő létállapotban. A *magában való* ekképpen elveszti önnön tisztaságát, *nekünk való rajtunk kívülivé* válik.

Szakadatlanul hangoztatják: a kisebbségi életforma objektív adottság. Ez alól csak azt a kivételt engedik meg, amikor az egyes személyek saját akaratukból választják és vállalják az ilyen státust. Az emigránsok (akiket egyébként helytelenül illetnek a „nemzeti kisebbség” kifejezéssel) létmódja ez, amelyben az objektivitás legfeljebb abban mutatkozik meg, hogy esetleg akaratukon kívüli determinánsok vezették őket erre az elhatározásra. A romániai magyarság esetében ez nem áll, hiszen nem az itt élő magyarok lépték át a határt, hanem a határok „lépték át” őket, mindenféle volitív hozzájárulás hiányában. S mégis, az objektivitás a mi esetünkben sem teljes, hiszen szubjektív szálakkal átszőtt tudaton-akaraton kívüliséget jelent. Létünk *szubjektivizált* lét, a rajtunk kívüli világunk belső világunkká válik, vagy ami ugyanazt jelenti: objektív létkörülményeinknek mi is „kikölcsönzünk” valamit: *átélt mivoltát*.

A kölcsönös feltételezettségnek különös esete ez. Az egyik tényező – a léthelyzet – nem a tudatunkban egzisztál, hanem rajtunk

kívüli, vagyis „ebben vagyunk benne”; a másik tényező – a felfogott helyzet, vagyis a helyzettudat – viszont bennünk van; a kettő azonban csak egymáshoz viszonyítva tételeződik. A *magában való*, vagyis a helyzet ezzel még nem veszíti el nem tőlünk származó voltát, csupán nyer valamit tőlünk, azt a tulajdonságot, hogy általunk átértzett lesz, s e minőségi jegye révén *hozzánk tartozik*. Leegyszerűsítve: *nem lehetünk kisebbségek anélkül, hogy ne a magunk helyzettudatával lennénk azok, s nincs kisebbségi helyzettudatunk anélkül, hogy ne lennénk kisebbségek*.

Ez az eszme-futtatás, úgy tűnik, nem több spekulációnál, holott a valóságban közvetlen gyakorlati mondanivaló kerekedik ki belőle. Ha az elemzett helyzet megléte tőlünk is függ, akkor ebből az következik, hogy mi magunk megvonhatjuk szubjektív hozzájárulásunkat a szituáció létezéséhez, s ez a helyzet eltűnéséhez vezet. Ezzel megint relativizálódik valami: a *meghatározó* és a *meghatározott* közötti reláció. Eddig ugyanis amellettt érveltünk, hogy az eredeti – vagyis az adottságként felfogott – helyzet végső elemzésében meghatározza a helyzettudatot. Ebben az első megközelítésben elfogadtuk a tudati szféra származékos voltát, hiszen az, ami a fejekben a helyzetről kialakul, végül is a létviszonytól modellálódva áll össze. A mostani következő lépésnél e viszony finomságára figyelünk fel, arra, hogy a determináltsági nyíl az ellenkező irányba is mutat: a helyzettudat, igenis, képes akár gyökeresen megváltoztatni a helyzetet, sőt el is tüntetni azt (vagy legalábbis belőle a kisebbségi jelleget). S éppen ez az a vetület, amely túlnő a teórián, s a mindennapi élet problémájává válik.

A köznapi életben, a magas szintű elméleti gondolkodás hiányában így tevődik fel a kérdés: vajon megszabadulhatunk-e a nyomasztó kisebbségi létkörülményeinktől, s ha igen, milyen módon. Lebonthatjuk a kérdést az egyedekre, s akkor a válasz igenlő, még ha a hogyanban nemegyszer akadályokat tapasztalunk is.

Vagyis: *én mint valamely közösség (kisebbség) tagja meg tudom szüntetni kisebbségi lételemet.* Most tekintsünk el attól a szélsőséges és sajnálatos lehetőségtől, hogy valaki mondjuk egy Sepsiszentgyörgy melletti erdőben kötéllel is véget vethet kisebbségi helyzetének. Volt rá példa. Gondoljunk arra, hogy a személy – a helyzettudatának és helyzetének feszültségeitől menekülendő – más létsituációt választ magának, olyant, amelyben vagy a kisebbségi mivolta szűnik meg (ennek két, egymástól merőben különböző formája van: visszatérés térben az anyanemzethez vagy csatlakozás az itteni többséghez), vagy a kényszerkisebbségi helyzet felcserélése a valahol máshol szabadon választott kisebbségi állapottal. Ez utóbbi esetben rendszerint távlatilag az ottani többségbe való beolvadás kilátásával.

Mostani vizsgálódásunkon kívül esik annak a feszegetése, vajon a kisebbségi életformából kikerült egyedek meg tudják-e őrizni régi helyzettudatukat mint volt-állapotuk egykori belsődlegesülését. Igen tiszteletreméltó és fájó esetekkel egyaránt találkozunk. Vannak, akik mihelyt kikerültek régi helyzetükből, csak mihamarabb elfelejtendő rossz álomnak vélik múltjukat (s ilyen mentalitással nyilván a kisujjukat sem mozdítják itt hagyott sors társaikért), de szerencsére szép számmal élnek olyanok is, akik nem tudnak s nem is akarnak elszakadni az egykori helyzetükből visszamaradt tudattartalmaiktól, s eleven empátiával a távolban is átérzik elméjükben és érzelmi világukban az itt maradottak megpróbáltatásait. Mindez azonban nem a mi dolgunk. Számunkra – bölcséletileg fogalmazva – annak van súlya, hogy a *rajtunk kívüli* világot csak *nekünk valóvá*, de minden porcikájában *magában valóvá* (legalábbis *hozzánk viszonyítva* magában valóvá) nem változtathatjuk. Feloldva ez így hangzik: a *rajtunk kívüli* – mert nem általunk létrehozott – kisebbségi helyzetünket *nekünk valóvá* tehetjük azzal, hogy – nem beletörődően, hanem akár lázadóan –

elfogadjuk, miszerint ilyen körülmények között élünk, de meg is szabadulhatunk tőle, vagyis teljes egészében tőlünk elidegenedet-té, *magában valóvá* változtathatjuk, de akkor ez már nem a mi életterünk lesz.

Ebből a látószögből elvi következtetésre jutunk: lehet bár lényegét tekintve a kisebbségi helyzet nem tőlünk függő, de végső fokon mégis nagymértékben *szabadon választott*. Ha ugyanis akárcsak egyetlen lehetőség létezik a tekintetben, hogy személy szerint megszabaduljunk tőle, s ezzel a lehetőséggel nem élünk, akkor már választottunk. Ezek után új fogalommal kell társítanunk a helyzettudat kifejezést: a *vállalással*, ami kifejezi azt, hogy az adottságot mint ránk rótt szükségességet több mint tudomásul vesszük: nem akarunk kikerülni belőle, mivel egy ilyen menekülést önmagunk fölszámolásának érzünk. (Persze a vállalás nem az *elnyomott*, hanem a *kisebbségi* státusra utal.)

Igaz, ezzel a megállapítással tulajdonképpen síkot változtatunk: már nem a közösség *egyes tagjainak*, hanem magának a nemzetiségi *kollektívának* a szemszögéből értékelünk. Ugyanis az a kilátás, hogy az addig *nekünk való, de külső* létkeretet teljes egészében tőlünk függetlenné – megszorítás nélkül *magában valóvá* – tegyük, csak az egyes személyek számára adott, az egész közösség viszonyítási rendjében ez már lehetetlen. Ebben a nagyobb látószögben ugyanis nem lehet valamilyen választással úgy magunk mögött hagyni az addig nekünk való világot, hogy az valahogy tovább létezzék. Ilyen szinten értelmét veszti a fenti korreláció, s leegyszerűsödnek a dolgok: vagy vállaljuk mint közösség saját, különleges és megpróbáltatásokkal teli sorsunkat, vagy feladjuk – de ez pusztulásunkkal lenne egyenlő. Vagyis ha a helyzettudatunkból kiöljük a *közösségi vállalást* (azt az erdélyi magyar, főleg a háborúkőzi esszéirodalomban sorozatosan visszatérő

elemzésnek alávetett magatartásformát), akkor ezzel együtt megszűnik helyzetünk (avagy éppen ilyen létünk) is.

1.4. HELYZETTUDAT ÉS KIT

A helyzettudat tulajdonképpen *önmagunk belehelyezése a számunkra adott szituációba*. Ahhoz azonban, hogy gondolatvilágunk sokoldalúan adja vissza létezésünket, többféle ráirányulásra van szükség: egyfelől tudatosodnia kell *saját helyzetünknek*, másfelől *önmagunkat* is meg kell ragadnunk. Más szóval a *helyzettudatnak* ki kell egészülnie *identitásunk* tudatával. A *milyen körülmények között élünk?* kérdésre a *helyzettudat* ad választ, a *kik vagyunk*, akik ilyen viszonyok között egzisztálunk? kérdésre pedig a KIT. Ezek szerint a KIT tágabb körű, mint a helyzettudat, magában foglalja ez utóbbit, de kiegészül a saját kollektív énkünk felé irányuló reflexióval.

Vannak pszichológusok, akik szerint hiábavaló minden olyan kísérlet, hogy a tudat megértse önmagát, az ilyen próbálkozás egyet jelent azzal, hogy az ember ki akar nézni az ablakon abból a célból, hogy meglássa önmagát az utcán sétálni. Vajon nem ugyanígy lehetetlen kisebbségi önmagunkról képet alkotni olyan feltételek között, amikor mi magunk is benne vagyunk ebben a léthelyzetben? Ne elégedjünk-e meg kizárólag csak helyzetünk felmérésével, amelyben mi is ott vagyunk ugyan, de ami azért mégis megfoghatóan más, mint mi?

Ezeket a kételyeket talán el lehet oszlatni. A tudatnak megvan az a nagyszerű képessége, hogy saját magát is megismerésének objektumává tudja tenni, az emberi közösség – tagjainak tudat-

működése révén – rendelkezik az öntükrözés tulajdonságával. Visszautalva az ablak hasonlatra: nem az ablakon keresztül szándékszunk nézni önmagunkat, hanem *befelé* nyitunk ablakot, hogy meglássuk önnön lényegünket.

A KIT kiformalása – ebben a megvilágításban – nem követeli meg azt, hogy gondolatban a kívülálló szenvtelenségével érzékeljük önmagunkat, hanem éppen szenvedélyes *önvizsgálatot* jelent. Sőt még azt a megállapítást is megkockáztathatjuk, hogy a kívülről történő szemlélődés – amilyen mértékben egyáltalán lehetséges – nem lenne más, mint KITZ-jelenség. A KIT ugyanis introspekció, nem mentesülhet az érzelmektől, ha viszont kívülállóként fürkésznők önmagunkat, akkor az emocionális többlet elmaradhat, s a rideg tárgyilagosság vehetné át a helyét. Csakhogy a „nem rólunk van szó” alapon végzett önábrázolás lehet ugyan magas szinten objektív, szociográfiailag pontos rajza kollektív önünknek, de ettől még nem lesz igazából KIT.

Mint kiderült, a KIT-ben feloldva belefoglaltuk a helyzettudatot; ekképpen az *általános* jegyeket és az *egyedi-konkrét* mozzanatokot együtt akarjuk feltérképezni a kisebbségünket jellemző tudattartalmakban. A KIT-en belül az *azonosság* érzése fejezi ki az általánost, míg a kisebbségi *helyzet* felszívódása a tudatunkba az identitásnak *épp most adott* kifejeződésével egyenlő. Mielőtt az azonosság fogalomkörét elemeznők (a következőkben erre is sort kerítünk: 1.5.), szögezzük le, hogy a kisebbségi koordináták között az identitástudat *nemzeti hovatarozásunk* érzésének vagy egyenesen elméleti kifejeződésének jelenlétével azonos, a KIT szóban szereplő K (kisebbség) pedig arra utal, hogy nemzeti mivoltunkat milyen *sajátos társadalmi viszonyhálózatban* hordozzuk magunkban. A helyzet maga vagy esetleg csak számos alkotórésze szakadatlanul változik, s ha a tudati leképezés valóságghű, akkor ezzel párhuzamosan módosul a helyzettudatunk. A KIT-ünk emiatt igen

mobilis, de ha a KITZ nincs jelen, akkor a helyzetalakulások nem befolyásolják a permanenciát, a magyar nemzethez tartozásunk állandó átérzését. A bölcseleti magasságokból a mindennapi gondolkodás szintjére leszállva: *magyarok akarunk maradni Romániában, függetlenül attól, hogy kisebbségi létünkben ilyen vagy olyan hullámveréseket észlelünk.*

Ilyen összefüggésrendben a helyzettudatunk plusz jegyekkel gyarapítja (azt nem mondhatjuk megkötés nélkül: gazdagítja) az egyetemes nemzeti tudatot, kifejezi ugyanis azt a sajátosságot, amelyben a mi nemzeti érzésünk – nem lényegi komponenseiben – különbözik a máshol, így a saját államukban élő magyarokétól. Igaz, ez a specifikum bizonyos mértékben általános is, hiszen vannak még más államokban is kisebbségi magyarok, s ezek helyzetében megtaláljuk a mienkéivel közös jegyeket. Ennek ellenére ránk mégiscsak különleges meghatározottságok kényszerítenek csak itt és most érvényesülő magatartásformákat. A *romániai magyarság* tehát méltán nevezhető az alapvető karakterjegyei tekintetében máshol pontosan ugyanúgy nem létező nemzetrésznek.

A helyzetnek specifikumot biztosító jellegét azonban nem kizárólag a térbeliség szempontjából fogadhatjuk el, vagyis nem csupán úgy, hogy máshol pontosan ugyanilyen létkeretben nem élnek magyarok. Vonatkoztatható ez az *időbeniségre* is, olyan történelmi változásokat, amelyeken a romániai magyarság ment át, sehol máshol a nagyvilágban ugyanígy nem élt át a nemzet egyetlen, bárhova szakadt töredéke sem. De ebben az időkoordinátákban megmutatkozó megszakítottságban is ott munkálkodik a kontinuitás: *mi magunk* megyünk át létezésünknek történelmileg konkrét tartalmakat adó ilyen állapotokon.

A pszichológusok egyöntetűen elismerik, hogy *énképünk sohasem rögződik véglegesen, lényünk állandó alakulásával együtt átrendeződik.* Azt sem tagadják azonban, hogy ez a kígyóvonal

mégiscsak vonal, tehát van benne folytonosság. Ez a kontinuum pedig éppenséggel az, hogy *én magam* vagyok minden változásnak a hordozója. Ezt a gondolatot át tudjuk helyezni a társadalomlélektan zónájába, s ezzel az egyéntől elindulva eljutunk a társadalmi közösséghez. Alapvetően új szóhasználatra nincs szükség, elég, ha az én-tudatot *mi-tudatként* értelmezzük. E művelet elvégzésekor segítségünkre van az analógia. Descartes hirdette, hogy *én* mindig az vagyok, aki vagyok, hiszen a gondolkodó lény a legnagyobb biztonsággal tudja, hogy *ő* gondolkodik (kéteelkedik, érez), s ekképpen a léttudatához és létéhez elegendő fel- és elismerni: *tudata működik*. Valamivel bonyolultabban, de ugyanígy láttathatjuk a mi-tudat permanenciáját is. *Amíg tudatában vagyunk annak, hogy létezőnk mint közösség – valóban egzisztálunk; mihelyt mi-tudatunk kiég – már nem is vagyunk*. Vagyis más fogalmakkal kifejezve: az egymást követő helyzetek szinuszgörbéjén minden időegységben rajta kell hogy legyen identitásunk tudata, a helyzet és a helyzettudat kacskaringóinak sohasem szabad eltávolodniuk a KIT-től; vagy másképpen ábrázolva ezt az intuitív képet: szükség van arra, hogy a helyzettudatnak a grafikonja az állandóan meglévő KIT-pontokból álljon össze.

Ezt a képszerűsége ellenére is bonyolultnak tűnő összefüggést helyzettudat és KIT között levihetjük a tapasztalat közegébe. A fent említett analógia itt így fest: van *én*-tudat, ami abban mutatkozik meg, hogy *én* most derűs vagyok, *én* máskor szomorkodom, *én* ismét máskor közömbös vagyok, de mindig *én* birtokolom a lelkiállapotokat. Tapasztalom, hogy *nem* énem hullámzik, hanem csupán annak *létezési módja*. Ugyanez a közösségek esetében emígy alakul: *mi* most féltjük önmagunkat, mert veszély fenyeget, *mi* máskor elkeseredettek vagyunk, mert kilátástalannak látjuk a jövőnket, *mibennünk* felvillan a remény, hogy sorsunk jobbra fordul és így tovább. Az aktuális helyzet ilyen vagy olyan lerea-

gálása, egyes szituációk eltűnése, mások megjelenése, ami mind értékelésbeli eltéréseket követel, nem változtat azon, hogy *mi magunk*, Romániában élő magyar kisebbségek tartunk valamitől, *mi magunk*, romániai magyarok nekikeseredünk, vagy *minket*, itt élő beékelte népcsoportot tölt el halvány optimizmus és így tovább.

A KIT-et ezek szerint *tulajdonságként* tételezzük, egy kisebbségi sorsközösséget jellemző tudatbeállítódásnak tartjuk. Nem elmentmondás, ha állítjuk: a tulajdonságnak is vannak tulajdonságai, vagyis a KIT ilyen vagy olyan jegyekkel átítatva lesz tulajdonsága a kisebbségi kollektivitásnak. Visszacsatolva a helyzettudat és a KIT fogalmaival jelölt jelenséghez: az öntudatos kisebbségi nemzettörődék rendelkezik KIT-tel, ez az ő sajátossága, de nemkevésbé specifikum az is, hogy – a helyzet és a helyzettudat függvényében – milyen konkrét tulajdonságokkal megtűzdelve realizálódik az identitástudat.

Kérdés most már: a fennmaradás szempontjából magának a tulajdonságnak (KIT) vagy annak van nagyobb súlya, hogy (a helyzettudat következtében) milyen módon mutatkozik meg ez a tulajdonság. Egyszerű kifejezésekhez folyamodva: *mi lényegesebb, az-e, hogy Romániában magyarnak érezzük magunkat, vagy az, hogy magyarként miként érezzük magunkat*. A kérdésfelvetés így kiélezett, hiszen végeredményben mindkét vonatkozásnak egyaránt jelentősége van, de rangsorolásra ennek ellenére szükség van. Érzésünk szerint megmaradásunk szempontjából az a döntő, hogy *mindenképpen* – tehát bármilyen szomorú helyzetben – megőrizzük-e KIT-ünket, tehát *magyarnak* érezzük-e magunkat. A viláért sem akarjuk ezzel azt sugallni, hogy számunkra közömbös, milyen kellemetlen életérzések veszik körül a KIT-magot. Annál is inkább, mivel a tulajdonság tulajdonságai – a magyarságtudatunkat zavaró, nyomasztó életélményeink – visszahúzóan visszahatnak a KIT-re, könnyen KITZ-gerjesztők lesznek akkor, ha a

sorstársaink nem tudják, mit válaszoljanak: tartsák meg azonosságukat, vagy adják föl azt abban a reményben, hogy ez a választás megszabadít a KIT-tel együttjáró kínos emócióktól.

1.5. AZONOSSÁG

A KIT kifejezésen belül az a bizonyos I – identitás – külön elemzést követel. Ehhez indításként hadd nyúljunk vissza a „tiszta” elmélethez, ahol az azonosság fogalmának jól körülírt tartalma van. Az identitás – bölcséleti megvilágításban – több mindent jelent: *valami valamit* fed, szerkezete, funkciói, helye, tulajdonságai stb. szempontjából, de azt is, hogy *valami* meg-egyezik *önmagával* a fent felsorolt és számos más vonatkozásban. Az első esetben a térbeliség a keret: a tárgyak, személyek stb. a tér különböző pontjain egyazon jegyeket birtokolnak, a másik esetben *önazonosságra* kell gondolnunk, ez az időbeliségben realizálódik, az egymást követő időegységekben a dolgok megőrzik önmagukat.

A konkrét dolgok világában *teljes* azonosság egyik vonatkozásban sem létezhet, már pusztán azért sem, mert a térbeli koordináták semmilyen körülmények között sem lehetnek azonosak. Mélységesen igaza volt Leibniznek: nincs két teljesen egyforma falevél. Az *abszolút* identitás, így vagy úgy, mindig elvont. Értjük ezen azt, hogy gondolatilag mindig ki kell emelnünk valamit a reális létezés szerkezetéből, ami aztán valami másnak ugyanilyen jegyével a tökéletes megfelelést mutatja.

Ezt az egyszerű és általában elfogadott gondolatvezetést áthe-lyezhetjük a KIT-ben helyet kapó azonosság-fogalomra. A romániai magyar kisebbség identitása ugyanilyen elágazású. *E nép-*

csoport az őt alapvetően meghatározó determinánsai szerint egyívású minden magyarral, s ugyanakkor – ezt már következésményként állítjuk – a történelmi változások ellenére meg kell őriznie a múltbeli lényegi meghatározóit, s ami talán a legfontosabb: biztosítania kell azt, hogy a jövőben se veszítse el a kollektív énjéhez tartozó alapvető jellemvonásait.

Minden azonosság magától értetődően különbözőség is. Aki elvonatkoztat, nyilván úgy végzi el a gondolati kiemelést, helyezi egymásra és mérlegeli az azonosságot mutató viszonytagokat, hogy ezeket a közös vonásokat elhatárolja a többi nem azonos jegytől. Talán nem tévedünk, ha leírjuk: mindennek mindennel van valamilyen közös tulajdonsága – legyen ez gyakran a leglényegtelenebb és legérdektelenebb –, de az is igaz, hogy minden különbözik is minden mástól, esetenként a mélyvonulat, máskor csak a felszín összefüggésében. Vonatkozik ez utóbbi megállapítás az identitást birtokló viszonytagokra is, mivel – mint jeleztük – a teljes azonosság mindig elvont, tehát a való életben a sokféleség természetszerűen az identitás hiányát is mutatja.

A kisebbségi jelentésmezőben is feltételezzük az *azonosság és másság* kölcsönös együttlétét. Azért vagyunk azonosak önmagunkkal, mert mi *mindnyájan* mások vagyunk, mint mások. De azonnal hozzátéhetjük: azokban a bizonyos másokban, mindezek ellenére, fel tudjuk fedezni a bennünk is meglévő egyes jellegzetességeket, így az azonosság semmiképpen sem involválja az izolálódást. A teóriából a társadalmi realitások területére átlépve ez így hangzik: *nemzeti identitásunk, illetve ennek tudatosodása nem akadály a annak, hogy becsületes együttműködési kapcsolatokat építsünk ki az irántunk jóindulatú többségekkel – tehát a fő vonásaikban a hozzánk mért másságot birtoklókkal – a társadalmi élet minden területén.* Ugyanakkor elvi kérdés a minden azonosság egyben különbözőség tézisen belül az is, hogy az identitás hi-

ánya – az emlegetett *mátság* – észlelése egymagában nem értékítélet egyik irányban sem. A mi másfajta voltunkat nem jó úgy fel-fogni, mintha az a kivételesen dicséretes kvalitásokból eredne, mint ahogy nekünk sem kell szégyenkeznünk amiatt, hogy a többség mátságát úgymond a belőlünk hiányzó értékjegyek biztosítják. Az identitás és az azonosság hiányának tudatosítása kizárólag az emocionális kötőanyaggal összefogott *racionális ítékezésnek*, nem pedig az axiológiának a domíniuma.

A KIT I-jével kapcsolatos vizsgálódásnak van egy buktatókkal teli elágazása. Ezt az identitást mi *kollektív* azonosságként értelmezzük. Igen ám, de a közösség egyedekből tevődik össze, tehát végül is a személyek lesznek az identitás megtestesítői. A kollektív identitás nem lehet abszolút értelemben homogén állapot, így a közösség tagjai egyfelől birtokolják a köztük és a többi, velük egyazon sorshelyzetben élő társuk azonos vonásait, de ugyanakkor individuumok is, személyes, csak rájuk jellemző jegyekkel átítatva lehetnek igazán az azonosságtudat hordozói. Más szóval: *senki sem vesztheti el egyéniségét akkor, amikor a másokkal azonos volta összekapcsolja őt másokkal.*

A romániai kisebbségi életközegben az individualitás megőrzése mint követelmény néha felemelkedett a teória magaslatáig. Elég, ha a két háború közötti időszakból Varga Béla bölcséleti individualitás-tanára utalunk, amelynek nem volt ugyan közvetlen kisebbségpolitikai meghosszabbítása, de azt sugalmazta, hogy egyediségünket minden körülmények között óvnunk kell, s csak az önmagunkkal való azonosság birtoklásával lehetünk igazán struktúraelemei annak, amit kisebbségi közösségnek nevezünk.

Betűszavunkban (KIT) az a bizonyos I tehát két fogalom rövidítése lehet, jelölheti az *identitást*, akárcsak az *individualitást*. Ugyanis a hiteles beleélés a *közösségi* azonosságunkba egyéniségünknek, a maga egyediségében megismételhetetlen alanyi mivolt-

tunknak tudatában történik, s ezen belül az *individuális* önazonosságot az biztosítja, hogy – a csak ránk jellemző jegyek folytonos átlényegülése közben – féltve őrzöm magamban a kapcsolatteremtő tartós általánost, azt, hogy nemzetársaimmal együtt egy bizonyos közösséghez tartozom. Az *individualitás* és a *kisebbségek kollektív identitása* ily módon nem fordul szembe egymással. A különbözőséget sugárzó *egyedi-egyéni létezésem* és *azonosulásom* a velem egy töről fakadt individuumokkal, a kollektív alanyi egzisztencián keresztül, egymást kölcsönösen kiegészítő determinánssá formálódik.

A KIT megalapozásakor és megszilárdításakor mindez sokrétűen beleszervesül az emberközi viszonyokba. Vagyis minden kisebbségi személy *individuumként* kerül kapcsolatba az ugyancsak *egyedként* létező társával, s ebben a *személy* és *személy* közötti találkozásban oldódik föl az *általános*, az, hogy én is meg te is birtokoljuk azt, ami *mivé* formál minket. Lehet ez szándékos törekvés, amikor az egyéni életüket élő szubjektumok tudatosan kivetítik énünket mások irányába – ennek legegyszerűbb módja a szavakban, tettekben, viselkedésben megmutatkozó kommunikáció –, így mások tudomást szereznek az egyedek mentalitásáról, érzelmeiről és főleg hovatartozás-igényükről, ennek viszonzása az *azonosság átélése* lesz. Ha ez a kitérülés következetesen, megfontoltan és célirányosan történik, akkor *társkeresés* a neve. A *biztos azonosságtudat feltételezi az egyedi nemzetársi kapcsolatot*.

Jó, jó, de mi történik akkor, amikor az egyed gondolatvilágába mélyen beleegyedkeznek ugyan a hovatartozásának lényege – persze ez is az egyedközi kapcsolatokban, mondjuk a családban mehet végbe, hiszen emberi ráhatás nélkül senkiből sem lesz magyar Romániában –, tehát birtokolja a KIT-et, de a rákényszerített társadalmi feltételek között, mondjuk marginalizálódva (2.2.5.) fella-

zulkan kapcsolatai a kisebbségi sorstársaival. Ilyenkor elkerülhetetlenül elindul egy folyamat: *az azonosságtudat mindinkább elvonttá válik*. A KIT elszigetelődése ez, bár az egyedi kontaktusok leépülése ellenére – halványabban ugyan – meg lehet őrizni azonosságtudatunkat. Ebben nagy segítségünkre van az, hogy a közvetlen kapcsolatok formaelemei – a szó, a magatartás – elszakadhatnak a kommunikálótól, objektivizálódva önálló életre kelhetnek, s így nem személyhez kötött mivoltukban eljuthatnak azokhoz is, akik személyes élményként nem élik át valakiknek ilyen-olyan megnyilvánulásait. Így azonosulni tudok másoknak az én identitásszemléletemmel megegyező mentalitásával, anélkül hogy ez feltételezné a testközelséget. Mondjuk ismeri valaki Kányádi Sándor költészetét, a költőt saját magához tartozónak érzi, identitástudatunkat erősítő erőfeszítéseit nagyra becsüli, anélkül hogy valaha is találkozott volna vele. S szerencsére az ilyen objektivizálódáshoz nem mindig szükséges a nyomdafesték, van amikor verbális közvetítéssel szerzünk tudomást társaink nemes gesztusairól, s ez is helyettesíti a közvetlen kontaktust. De ha még erre sincs lehetőség, akkor is marad egy fogódzó: ki lehet alakítani a velünk egyminőségűek „robotképét”, amely nem egyvalakinek képzeletem alkotta rajza, hanem mindazokénak, akiknek arcvonás nélküli „arcképe” mögött a tudatukban az én specifikumomat kifejező gondolatok keringenek és ösztönöznek tetterre. Nem kívánt, de még mindig nem végveszélyes állapot. Jó azonban, ha nem jutunk ide. A kollektív azonosság akkor őrizhető meg sérülésmentesen, ha a sokszálú egyéni viszonyrendszerben a magunk képmását találjuk meg a velünk egyívásúak arculatában, ha nem fog zavarni bennünket az individualitásból eredő különbözőség. Vagyis a KIT mint azonosságtudat ébrentartásának leghatékonyabb módozata az, hogy szorosabbra vonjuk emberi kapcsolatainkat azokkal, akiket ugyanaz a KIT melegít.

1.6. IDENTITÁS, MINŐSÉG

Az individualitás azt fejezi ki, hogy minden egyed számtalan *tulajdonsággal* rendelkezik, köztük olyanokkal is, amelyek kizárólag *csak őt jellemzik*. Ezek a karakterjegyek megszabott határokon belül átalakulnak, anélkül hogy ez érintené magát az egyed azonosságát. Ha valaki munkakört változtat, csak egyik vagy másik tulajdonsága – mondjuk a társadalmi szerepe, a munkamegosztásban elfoglalt helye és így tovább – lesz más, de ez őt magát mint az énjét alapvetően meghatározó közösségnek a tagját nem érinti. Különbség van tehát a *lényeges* és *nem lényeges* tulajdonságok között aszerint, hogy jelenlétük vagy hiányuk kihat-e az emberek identitására. Azoknak a meghatározó tulajdonságoknak a szerves egységét, amelyek nélkül az alany vagy a kollektivitás a lényegi összetevői tekintetében nem képes identitását tartósítani, amelyek jelenléte biztosítja az önazonosság permanenciáját – a *minőség* fogalomkörébe szokták sorolni.

Ez a kizárólag elméletinek tűnő fogalomelemzés a KIT mibenlétére nézve releváns. A kisebbségi léthelyzetünk szinte ránk kényszeríti, hogy tulajdonságaink közül a nemzetiségi hovatartozásunkat önünk alapvető tartozékának – tehát *minőségünk* szerves részének – tartsuk. Minket ugyanis rendszerint elsődlegesen e kritérium szerint különböztetnek meg másoktól, gyakran akkor is, amikor erre nincs szükség. Amikor egy hivatalban mondjuk keresünk valakit, s azt mondják nekünk: menjünk át a másik szobába, ott van az a magyar, aki után érdeklődünk, nos akkor a nemzetiségi meghatározottság minden más ismertetőjegy (tulajdonság) elé tolakszik. Holott teszem azt a keresett tisztviselőt könnyebben azonosíthattuk volna, ha azt mondják: keressük azt a szakállas

férfit, hiszen ez a tulajdonsága az adott esetben sokkal inkább alkalmas a felismerésre.

Van valami sértő a paradigmaticusan illusztrált példában. Könnyen megtörténhetik, hogy a nemzetiségi hovatartozásukat egyébként büszkén valló kisebbségek az irányukban megmutató ellenszenvet olvassák ki az ilyen elhatároló megkülönböztetésből. S tehetik, főleg akkor, ha a maguk erejéből szerzett kiváló tulajdonságaik helyett egy olyan minőségi jeggyel illetik őket, amelyet beleszületéssel és választással kaptak, de amely az *éppen akkori* összefüggésben nem lényeges. Amikor a magyar (zsidó, német stb.) orvoshoz küld a rendelőintézet kapusa, s nem a *kitűnő sebészhez* (belgyógyászhoz stb.), akkor még a KIT-et magas szinten birtoklók is méltán háborodnak fel. Különösképpen megalapozott ez a méltatlankodás akkor, ha a bennünket identifikáló jegyről tudjuk: azok szemében, akik velünk szemben használják ezt a minőségi tulajdonságot, ez a kvalitás – vagyis nemzetiségünk – lebecsüléssel társul.

Visszatérve az elmélethez: a világ minden tárgya, jelensége, struktúrája – beleértve az embert is – *több minőséggel* rendelkezik. E pluralitásnak megfelelően hol az egyik, hol a másik kvalitását nyilvánítja ki. A sokminőségű létezésben a lényegi jelleg igen viszonylagos, nehéz eldönteni, hogy a változó körülmények között melyik megnyilvánulás fontosabb a többinél. Ez a relativitás azonban mégsem olyan méretű, hogy bármelyik minőséget minden más minőséggel azonos módon bíráljuk el, s ezzel a lényeg szerinti megkülönböztetés szertefoszljék. Tekintsük a minőségek hordozóját struktúrájának s a tulajdonságokat a szerkezeti elemek megnyilvánulásának. Ez esetben különbséget tehetünk azok között a struktúraelemek között, amelyek alapvetően hozzájárulnak a szerkezetnek mint egységnek a létezéséhez és normális működéséhez, s azok között, amelyeknek nincs ilyen szerepük. Vannak

tehát olyan tulajdonságokból összetevődő minőségek, amelyek a többi szerkezeti elem elrendeződésébe is „beleszólnak”, esetleg köréjük zárkoznak fel a másfajta minőségi jegyek. Az ember átélt világa *alapvető minőség*, amolyan *szervezőelvként* működhet, áthathatja a többi minőséget, anélkül hogy helyettesítené őket. A *kisebbségek tudatvilágában, a zavaró tényezők hiányában, ilyen szervezőelvként nyilvánulhat meg a KIT, és biztosíthatja a különféle tudattartalmak koherenciáját, koordinálhatja a tevékenységet.*

Mindezt hadd fordítsuk le ismét a konkrétumok nyelvére: valamely romániai magyar kisebbségi férfi nemcsak kultúrájának, nyelvének meghatározottsága szerint érezheti magát magyarnak, ez a kvalitása áthathatja mondjuk apai minőségét – tehát ebben a szellemben neveli gyermekeit –, férji minőségében is így viszonyul feleségéhez mondjuk a vegyes házasságban, magyar kisebbségi volta a baráti kapcsolataiban nemkevésbé feloldódhat, s ha olyan a munkaköre, hogy nemzeti hovatartozását ki kell fejeznie, akkor ebben a státusában is.

Az *identitás, minőség, lényeg* háromszögén belül elméleti, de nem kevésbé gyakorlati kérdésként felmerül: vajon a két szóval – *magyar* és *kisebbség* – jellemzett önmagunkban ez a két minőség miként viszonyul egymáshoz. Nem szörszálhasogató szándékkal hadd kérdezzünk rá erre: ugyanbizony hogyan ítélkezünk, mi, Romániában élő magyarok *kisebbségi magyarok* vagy *magyar kisebbségiek* vagyunk-e, melyik minőségünknek van nagyobb súlya?

E probléma egymástól különböző síkokon fogalmazódik meg: az *ontológiai* közegben a két minőség nem választható el egymástól, mi *magyarként* Romániában csak mint *kisebbség* élhetünk, ugyanakkor – nevezzük így a gondolatvilágunkat – a *gnoszeológiai* zónában már lehetőség nyílik az elhatárolásra, ha másként nem, akkor úgy, hogy egymástól eltérő módon ítéljük meg az egyik vagy a másik minőségünk fajsúlyát. Az ontologikum biro-

dalmában mindkét lényegi meghatározottságunkat számtalanszor tudomásunkra hozzák szóban, írásban, gesztusban vagy akár élettünket kedvezőtlenül befolyásoló döntésekben. Lételeméletesen magyar voltunkból ered *kisebbségi* státusunk, de közülük egyik minőségünket sem adhatjuk föl anélkül, hogy a másik el ne tűnne. (Legalábbis az adott államkereteinken belül.) A tudatunkban azonban ez az egyenérték alá- és fölérendeléssé módosulhat aszerint, hogy melyik minőségünket tartjuk önazonosságunk elsődleges meghatározójának. Nem kell azt hinni, hogy bármelyik józanul gondolkodó kisebbségi személy el tudná választani egymástól e két minőségünket, de az már előfordul, hogy a *gyakorlati tevékenységet* modelláló vezérelvek szintjén az egyik minőséget – indokolatlanul – a másik rovására fölnagyítja. Csakhogy ez már KITZ-jelenség, később kitérünk rá. Most csak annyit minőségünk pluralitásáról, hogy a zavarmentesen működő KIT-be a magyar és a kisebbségi mivoltunknak egyaránt helye van, ámbar – előlegezzük ezért ezt az ítélekezést, talán a KITZ vizsgálatok sikerül meggyőzően alátámasztanunk – *jó, ha az összmagyarsághoz való tartozásunknak nagyobb fontosságot tulajdonítunk, mint annak, hogy milyen sajátos körülmények között éljük át ezt a minőségünket.* Ez a kijelentés egyébként összhangban van a helyzetről és a helyzettudatról elmondottakkal, amikor is azt igyekeztünk érzékeltetni, hogy a KIT átfogóbb, mint a szituáció tudatosodása, bár ez utóbbi – tehát a „kisebbségi tudatunk” – benne foglaltatik.

A minőségi tulajdonságok – legyenek bár egyesek az adott rendszer felépítésének elsődleges determinánsai, mások kevésbé lényegesekek – mindenképpen a külkapcsolatokban mutatkoznak meg. Ekképpen minőség vagy tulajdonság önmagában nincs, létezési módjuk a *viszony*. (A *jószívűség* mint tulajdonság például önmagában értelmetlen, valaki mindig a *valakihez való viszonyában* jószívű.)

A romániai magyar kisebbség identitása minőségi jegyként hasonlóképpen a külkapcsolatokban tételeződik. Mivel létezéséhez feltétlenül hozzátartozik a *kinyilvánítás*, a nemzetiségünk szerinti azonosságunk sohasem lehet csupán átgondolt, kizárólag a belső világunkban aktivizálódó tudattartalom. Valamilyen módon föl-szívódik a társadalmi relációkban. Vagyis az igazi KIT lehet bár *tudat*, végső fokon kikerül a tisztán belső szellemi szférából, a társadalmi nexusokban találja meg életelemét. A minőség pluralitása folytán a KIT-nek súlyos dilemmákkal kell megküzdenie, olyanokkal, amelyek könnyen átcsapnak KITZ-be. Egyelőre csak jelzésszerűen ezekről a kényszerhelyzetekről (a könyv második részében erről többet): belső feszültséget okoz az, ha önazonosságunkat mint minőséget nem tudjuk kimutatni minden olyan helyzetben, amelyben erre szükség van; ha a KIT érvényesülési körét külső hatalmi tényezők kíméletlenül leszűkítik (mondjuk a családra); baj van akkor is, ha *nem merjük* megvallani KIT-ünket, valahányszor szükség van rá, mivel félünk a következményektől; ennél súlyosabb KITZ – mint látni fogjuk – a kettős én dilemmája, amikor is egyes helyzetekben az emberek kénytelenek (vagy talán nem is kénytelenek, de gyávaaságból ezt teszik) a KIT diktálta magatartástól eltérő módon viselkedni mások előtt; s ha fentebb említettük azt a zavaró körülményt, hogy bennünket mások az identitásminőségünk szerint jelölnek meg olyankor is, amikor erre nincs szükség (ez az irányunkban megmutatkozó lekezelésnek, a többségi nacionalizmusnak lehet a jele), hadd utaljunk ennek az ellentétére is, amikor a kisebbségi közösség egyes tagjai olyan feltételek között is nemzeti identitásukat fitogtatják, amikor ez a minőségük akkor éppen nem lényeges (ez a kisebbségi nacionalizmusnak lehet felszíni megmutatkozása).

De mindez egyelőre csak annyiban foglalkoztat bennünket, hogy értelmezésükhöz az elméleti alapot az identitás és a minőség elméleti megvilágítása biztosítja.

1.7. LÉT ÉS LÉNYEG

Minőségi meghatározottságunk az, hogy *romániai magyar kisebbség* vagyunk, s ehhez hozzátartozik a KIT-ünk. Ez az itt-és-most létezésünk egyik lényegi tartozéka. E két kifejezést – *lét* és *lényeg* – hadd tegyük az elméleti vizsgálódás tárgyává, így, reméljük, a KIT mibenlétét újabb látószögből világíthatjuk meg. Nem elhanyagolható a mi szempontunkból mérlegelni ezt a kölcsönhatást azért sem, mert a kisebbségi állapotban nem egy gondolkodó fogékony volt az ilyen, lényegében egzisztencialista ízű kérdés-megközelítés iránt. Elég, ha Tavasz Sándorra utalunk, aki oly sokat tett a két világháború között a KIT csiszolásáért, s aki az egzisztencia és az esszencialitás körüli elmélkedéseivel a kisebbségi világnézet-alakítás egyik mozgatója akart lenni a maga idejében.

A létünket – akár egzisztencialista, akár nem egzisztencialista megközelítésben – elsődlegesen *adottságként* foghatjuk föl. Lényegünk mibenlétéről azonban nem mondhatjuk el ugyanezt. Az esszencialitásunkat mi magunk alakítjuk, persze a realitások megszabta határok között. A KIT-nek ebben a viszonyrendszerben sajátos helye és szerepköre van. Egyfelől része *létünknek* is, hiszen nélküle nem volnánk magyar nemzetiségű kisebbség Romániában; ebben a vonatkozásban mi magunk is hozzájárulunk ahhoz, hogy a nem tőlünk függő, a beleszületéssel nyert egzisz-

tenciánk fennmaradjon. Másfelől a KIT lényegünkhöz is hozzátartozik, gondolkodásmódunkat, lelkialkatunkat jellemzi, nélküle nem lennénk önmagunk.

A lényeg – hadd emlékeztessenek bölcseleti közhelyre annak érdekében, hogy releváns mondanivaló kerekedjék ki belőle a kisebbségi életünkre nézve – a felszínen a *jelenségen* keresztül él. A tudati jellegű lényeg pedig – márpedig a KIT ilyen természetű – jelenségi megmutatkozása a nem-gondolati valóságban is megtalálható. A mostani fogalomrendszerünkben: a lelki életünkbe beleépülő *lényegünk* csak a *létezésünk* körülményei között törhet felszínre fenomének formájában. Az egzisztencia végeredményben az emberek közötti kapcsolatokban ténylegesül. Eszerint a KIT-ünkben sűrűsödő lényegünk a *létvizonyainkba* szövődik bele jelenség módján. S ez az egyelőre elméletileg ábrázolt korreláció számos visszásság forrása, a KITZ táptalaja (2.2.).

Az első és leggyakoribb eset az, amikor szellemi lényegünk komponense, a KIT nem tud kellőképpen jelenséggé formálódni. Önmagunk megmutatásának korlátozása ez, s megjelenésének számtalan formája van. Legpregnánsabb módja az, hogy anyanyelvünket egyre szűkebb körben használhatjuk.

A lényeg és jelenség kontextusában a KIT-et még egy veszély fenyegeti. Gyakori eset, hogy egyes ártatlan, *nem a lényegből táplálkozó felszíni jelenségekből a rajtuk kívülállók ránk nézve megbélyegző lényegét olvasnak ki*. A leggyakoribb feltételezés rólunk az, hogy lényegünk szerint nacionalisták, irredenták vagyunk, s ennek megfelelően minden eszközzel meg akarják akadályozni, hogy ez az egyetemesített, egész közösségünkre ráhúzott állítólagos „lényegünk” valamilyen módon utat törjön magának. Ez a jobb ügyhöz méltó szorgoskodás a jelenségi pászmán nemegyszer nevetséges, de bosszantó formát ölt. Ilyen például a „zöld fóbia”, az ti., hogy középületek, de főleg iskolák díszítésekor tilos

a zöld szín használata. Ugyanis a fehér papíron piros betűkkel írt szövegek mellett a zöld a „magyar nacionalizmus” szimbólumát, a piros-fehér-zöldet hozza össze. Nem kevésbé badarság, de megáláz minket, ha mondjuk gyermekünket, unokánkat hazaküldik az óvodából, mert a hajában a fehér szalag kapcsolatot teremt öltözékének másik két színe között, s ebben nemzeti hovatarozásunk „nacionalista” demonstrálását fedezik fel. Tragikomikus ebben a hozzánk viszonyulásban az, hogy a másik oldalon a nemzethez tartozást – vagyis az ő lényegüket – a legképtelenebb felszíni formákba öltöztetik, gyakran olyan tárgyi szimbolizálással, amely ahelyett, hogy ezt a lényeget mind teljesebbé tenné, ízléstelenségével banalizálássá alacsonyítja. Látunk kalapácsnyelet, teherautó visszapillantó tükrének tartókarját, mozdonyok ablakain függönyt, nippekkel teli kirakatban a diszkoszvetőre rápingált sportinget, fogkefeyenelet s még annyi más mindent, amit a világon általuk ismert (dalban is megénekel) három szín díszít. Ma már nem elég Romániában annyit mondani, hogy Dacia, mert senki sem tudja, vajon a dákok őshazájára, gépkocsira, konyakra, kekszre, szállodára vagy mi másra gondoljunk, hiszen lépten-nyomon szemünkbe ötlük a múlt dicsőségének ez az elcsépelt jelképe. Még szerencse, hogy van telítettség és bizonyos szinten túl a több már kevesebb, s az emberekben kialakul az immunitás az őket elárasztó szimbólum-információkkal szemben (2.2.3.).

A KIT-ünkben összpontosuló lényegünk alkalomadtán kínos ellentmondásba kerül a ránk kényszerített jelenségi formákkal. Jól megfigyelhető az a tendencia, hogy a magunkat jelképező érzékeltes külsőségeket igyekeznek elszakítani valóságos tartalmuktól, s más lényeget próbálnak beléjük gyömöszölni. Egy ideig az a szokás járta, hogy ünnepélyes alkalmakkor felvillanásszerűen a világ tudomására hozták: lám, más nemzetiségűek is élnek ebben az országban, magyar népviseletben egy-egy rövid csárdást is tán-

coltattak a műkedvelőkkel a tévékamera előtt. Később a magyar népviselet mint érzékelhető jelenség leginkább arra volt jó, hogy a tőle idegen lényeket azon keresztül is kimutassák. Aligha van le-sújtóbb látvány, mint amikor székely szoknyás lányok, harisnyás székely legények nem csúrdöngölőt, hanem a román népzene ütemére órát járnak. A célt ki lehet következtetni: *a könnyebben irányítható és hatalmi eszközökkel befolyásolható pászmát, a jelenséget akarják átformálni, hogy ezen keresztül a lényegünket, a bennünk élő KIT-et rendítsék meg.* Ez a taktika és stratégia reális felismerésre alapoz, nevezetesen arra, hogy *egy népcsoport fel-számolását nem lehet a lényegi meghatározói elleni frontális tá-madással kezdeni.*

Mi lehet a válaszuk erre? Ha ismerjük a KIT mibenlétét, s tudjuk, hogy *a lényeknek éltetője a kinyilvánítás, akkor minden ellentétes törekvés ellenére megtalálhatjuk azokat a réseket, amelyeken keresztül önmagunk állítása a jelenség formájában megtörténhet.* S ha akadályokba ütközünk, s kénytelenek vagyunk visszavonulni, ha itt vagy ott nem tehetjük láthatóvá-hallhatóvá kollektív énünket mások számára érzékelhető formában (persze csak ott, ahol erre szükség van), az ellenünk irányuló támadás cél-pontját, KIT-ünket még akkor is megőrizhetjük, akár *kifejezetlenül* is. Szerencsére a sok lehangoló eset mellett akadnak követésre méltó példák is, olyan személyek, akiket a legnagyobb mértékben elkülönítettek nemzettestvéreiktől (mondjuk az Ókirályságban él-nek), de így is tartósítani tudják KIT-jüket, bár a közvetlen kör-nyezetükben a konkrét-érzékletes világra ezt nemigen tudják át-vinni. Kérdés azonban: meddig?

1.8. A KIT GENEZISE

Romániában a KIT természetesen csak az erdélyi magyarság kisebbséggé válása után alakult ki. Betűszavunk két eleme – az IT, az identitástudat – azonban már ez előtt átfogta az itt élő magyarság érzésvilágát, sőt e nélkül az intenzív magyarságtudat nélkül aligha születhetett volna meg a sajátos *kisebbségi* magyarság énkép. Tartósulásról van tehát szó, arról, hogy a régi nemzeti-közösségi lelkivilág a megváltozott, mostoha feltételek között tovább hatott. Ami tehát új ebben a folytonosságban, az a *helyzettudat* terméke, annak a következménye, hogy egy új, addig meg nem élt konstellációban kellett megőrizni és kinyilvánítani azt, amit aze-lőtt szabadon ki lehetett fejezni.

Gazdagodott-e ezzel a nemzeti identitástudat, vagy vesztett erejéből? Nehéz egyértelmű igennel vagy nemmel válaszolni erre. Több lett annyiban, hogy gyakran *hangsúlyosabbá vált*. A saját államában élő nemzet tagjai ugyanis hajlamosak arra, hogy a természetes állapotokat (azt, hogy saját nemzetükhöz tartoznak) időnként elfelejtsek, hiszen az emberek együttélésében – mivel a viszonytagok, a személyek hovatarozásuk szerint a legnagyobb-részt azonos minőségűek – nincs nagy jelentősége ennek a paraméternek. Nem így a kisebbségi életvitelben, itt úton-útfélen emlékeztetnek arra, hogy kik vagyunk. Az IT mint a kisebbségek azo-nosságtudata – vagyis mint KIT – ekképpen nagyobb súlyt kap életünkben. Hogy ez gazdagodás-e vagy sem, nehéz eldönteni, hi-szen éppenséggel a sivár külső környezeti hatások nyomán lesz drágább nekünk a valakikhez tartozásunk, tehát az *elszegényedés következménye a gazdagodás*.

A Trianon utáni romániai magyarság körében a KIT meghono-sodása a kialakulás *filogenetikus* útját járta. E KIT további fenn-

tartása viszont már elsősorban *ontogenezis*. Miután az erdélyi magyarság – elsősorban a hangadó értelmiségieknek köszönhetően – átszervezte önmagában tudattartalmait, s a helyzet gondolati asszimilálásával igyekezett fölszámolni a nemzethez és az államhoz tartozás közötti különbségből eredő feszültségeket, az önfenntartó KIT tartósításának szükséglete legfőképpen abban összpontosult, hogy az új nemzedékekben – ezúttal tehát az egyedfejlődés során – *meghonosítsák* a nemzethez kötődést. Ez nyilván összetettebb teendő, hiszen a monarchia szétesését legalább ébredező tudattal átélte nemzedéknek csupán át kellett strukturálnia régi nemzeti éntudatát, az új generáció viszont ilyen múlttal nem rendelkezett, így benne a *kisebbségi státusban* kellett megfogannia és megszületnie annak, amit azelőtt zavartalanul sohasem élt át. Napjainkig vive ezt a történelmi módosulást, bizton állíthatjuk: *a KIT fenntartása a mostani körülmények között azon áll vagy bukik, hogy gyermekeinkben, unokáinkban kifformálódik-e ez az értelmi-érzelmi tudatirányulás, mindenféle ezt keresztező külső befolyás ellenére és előzmények nélkül.*

A KIT keletkezése – szintén nem a törzsfjlődésben, hanem az egyedekben – hasonló is, de el is tér attól a folyamattól, amelyet a pszichológusok a *tudatoság*, általában a *tudat* megjelenéseként ábrázolnak. Furcsa dolog ez, hiszen a KIT végül is a tudat körébe tartozik, s mégis több szempontból más elbírálás alá esik, mint az, aminek része. A lélektani megközelítésben az egyéni tudat nem jellemzi az embert létezésének minden állapotában, az újszülöttnak, egyes elmebetegeknek nincsenek a szó igazi értelmében tudatműködései, az alvás állapotában a tudat jórészt kioltódik. Ebben a vonatkozásban a párhuzam kézenfekvő: senki sem születik KIT-tel, s ha majd rendelkezik vele, szerencsétlen esetekben elvesztheti, vannak periódusok, amikor elhalványul, vágy teljesen a tudat alá szorul. Ezen túlmenően azonban a paralelizmus már nem

indokolt. Az egyéni tudat ugyanis – az említett kivételektől eltekintve – megszakítás nélkül jellemzi az embert, történik ez azért, mert a személy folytonos kontaktusban van a külvilággal (egyébként éppen ennek a kapcsolatnak a megszűnése jelenti a tudat elvesztését), a környezeti hatások jelenléte, *bármilyenek legyenek azok*, elegendő ahhoz, hogy a psziché működjék. A KIT esetében viszont csak *bizonyos* külvilági ingerhatások, *bizonyos* feltételek között képesek arra, hogy pusztán létükkel ébren tartsák e sajátos szellemi ráhangolódást az életre. Egy olyan társadalmi létehelyzetben, amelyben az effektusok megállás nélkül emlékeztetnek nemzeti mivoltunkra, a KIT minden bizonnyal szakadatlanul áthatja egész tudatvilágunkat. De amikor ezek a hatások olyannyira nyomasztóvá válnak, hogy szabadulni akarunk tőlük, akkor éppenséggel az ingerhatások jelenléte lesz a KIT elszürkülésének oka. Ilyenkor lényegében ugyanaz a folyamat játszódik le, mint amikor kizárólag a nemzeti identitásunk szempontjából közömbös külső benyomások érnek, s így nincs, ami serkentse az identitástudatot. (Persze ez utóbbi eset a kisebbségi állapotok között aligha elképzelhető.)

A KIT ontogenezisének és fennmaradásának ezek szerint legkevesebb két feltétele van: az egyik az, *hogy kialakítsuk a fogékonyságot az iránt, hogy a nemzeti én-tudatnak kollektív kinyilvánítását megkövetelő társadalmi felhívásra válaszoljunk*, ne csillogtassuk ha kell, ha nem nacionalizmus-gyanúsan másfajta „háromszínűségünket”, de ne is szégyelljük vagy leplezzük nemzeti mivoltunkat akkor, amikor ennek megvallására szükség van; a másik az, *hogy az új nemzedék legyen felvértezve az őt érő potenciális hatásokkal szemben, amelyek egyedül csak az általánoshoz – a saját nemzetéhez – tartozás miatt sértik személyiségüket*. Jó növelni ezt a tűrőképességet, nehogy az állandó ingerlés elől egyesek az elzárkózásban keressenek menedéket (2.4.2.), s ez

előbb-utóbb nemcsak a KIT-jük leépülését segítse elő, hanem még ezt megelőzően funkciótlaná, cselekvést nem indukálóvá, passzív lenyomattá egyszerűsítse azt.

Általában a tudat, jelesül az öntudat evolúciója és a KIT genézise közötti összevetést egy másik sávon is elvégezhetjük. A pszichológusok körében vita tárgya, vajon az ontogenetikus fejlődés során előbb jön-e létre a *tárgyi tudat* – vagyis a külvilág létezésének megvilágosodása –, s ezt követően az *öntudat*, vagyis a gyermek önmagára irányuló reflexiója megelőzi-e a környezettől különböző voltának, másságának felismerését, vagy pedig fordított az egész egymásutániség, esetleg egyidejűen megy végbe a két folyamat. Kérdés az is, vajon a szubjektumoknak mással azonos volta mikor és milyen körülmények között világosodik meg. Ezt a kérdésfeltevést átvihetjük a KIT kialakulására, bár érzésünk szerint ebben a koordináta-rendszerben a párhuzam az előbb jelzett jelenséggel igencsak felületes. Az egyik szintről – az egyed tudatformálódásáról – a másik, az egyedek *közösségi* tudatgenézisére áttérve tulajdonképpen átváltottunk a lélektanról a társadalomlélektanra. Sőt azzal is számolnunk kell, hogy a KIT kapcsán még a szociálpszichológiában taglalt más típusú közösségtudatok meghonosodásához mérten is sajátosságokra bukkanunk.

Számos szakkutató vizsgálta, miként ébred fel a közösséghez való tartozás tudata a primitív társadalmakban. Ebben a létközegben furcsa dologgal kell számolni, nevezetesen azzal, hogy az egyén *beleolvad* a közösségbe, előbb világosodik meg benne azonossága a kollektivitással, s csak azután különbözteti meg magát saját csoportjának többi tagjától. De még ezt a műveletet is az általánosan érvényes jegyek megtartásával végzi el. L. H. Morgan az ősi társadalmak elemzése során ilyen tapasztalatokat szerzett. A dél-ausztráliai arabana törzs tagjai arra a kérdésre: *ki vagy?*, ezt felelik: „arabana vagyok”. Az indián törzsek között mondjuk a Sas

nemzetségen belül ilyen neveket találunk, mint Fészket Építő Sas, vagy Felemelt Fejű Sas, vagyis az általános itt is az egyedi elé to-lakszik.

Az általunk vizsgált kisebbségi közösségben ehhez hasonló jelenséget nyilván nem kereshetünk. Az egyedfejlődés menetében itt *mindenki előbb döbben rá önmagára, s csak azután helyezi bele magát gondolatban a nagyobb közösségbe, anélkül hogy egyediségét a csoportjegyekből kiindulva definiálná.*

A gyermek öntudatra ébredésekor az egyik oldalon az elhatárolás – önmagának megkülönböztetése a tárgyi világtól –, a másik oldalon az egységteremtés, annak felismerése, hogy énként más ugyan, mint a környezete, de azért azonos más emberekkel, aligha mehet végbe egyidejűleg. Talán elfogadhatóbb az a nézet, mely szerint a környezettel szembeni másság érzése – nevezzük *én-tu-datnak* – megelőzi a *kollektív énjének*, az embertársaival való azo-nosságának felismerését. A gyermeklélektan tényszerűen igazolja, hogy az öntudat csírázásakor az emberpalánta előbb tudja megje-lölni a tárgyakat, s csak azután önmagát mint ént, hiszen hosz-szabb-rövidebb ideig saját magát is úgy nevezi mint a dolgokat, a szüleitől tanult, rá vonatkoztatott *névvel*, s csak később kezdi használni az *én* személynévmást, amiből aztán összeáll a *mi*.

A KIT ontogenezisében valami hasonlít ehhez. Azt nem eről-tetjük rá a KIT keletkezésére, hogy *előbb* világosodik meg az egyedekben a saját környezetük, esetünkben a kisebbségi *helyzet*, s csak *azután* kristályosodik ki az azonosságtudat. A helyzettudat és a KIT szimultán kirajzolódását mint ténytet talán el kell fogad-nunk. Az egyén – nyilván nem gyermekkori tudatosodásakor, ha-nem jóval később, a már érett gondolkodás idején – előbb csak *kapott, elvont* formában tudja azt, hogy *magyar* vagy azt, hogy *magyar kisebbség* (ez hasonlít ahhoz az állapothoz, amikor a kis-gyerek az anyjától-apjától hallott névvel illeti önmagát), s csak

azután töltődik fel logikai megfogható tartalommal, válik közösségi én-tudattá az, amit előzőleg jórészt csak verbálisan vonatkoztatott önmagára.

Ha elfogadjuk ezt a fejlődési sémát, akkor ebből a teóriát jócskán túlhaladó következtetések bomlanak ki. A leglényegesebb mondanivaló az, hogy a KIT meghonosítását nem várhatjuk el kizárólag az egyedek saját erőfeszítésétől, az azonosságtudatot legnagyobb részben *kívülről* – nem holmi erőszakos eszközökkel, hanem gondolati ráhatással, modellálással – lehet mintegy betáplálni a fejekbe.

Jeleztük, hogy a helyzettudat és a KIT egymást kiegészítően hódít teret kisebbségi közösségünk tagjainak gondolatvilágában. Nos a „kívülről való bevitelnek” leginkább a helyzettudat meghosszabbítása tekintetében van jelentősége. *Normális körülmények* között ugyanis a helyzetelemzést egyes kiváló elmék végzik el, ők árasztják mások felé a kollektív azonosság meggyőződését, mégpedig elsősorban eszméiknek objektivizálódása révén. Ez érthető, hiszen nem áll mindenkinek rendelkezésére az információknak az a mennyisége, amelyre támaszkodva a „kisebbségideológusok” megfestik a helyzetképet. Igaz, az itt leírt folyamat csak akkor hatékony, ha ennek a kívülről jött ráhatásnak a tartalma – tehát a *megfogalmazott* helyzettudat – és az egyedek személyes *tapasztalatai* összecsengenek, s így a befogadó én mintegy saját megérzéseit ismeri föl a másoktól jött segítségben. Segítség ez azért, mert jórészt felmenti az egyént az alól, hogy saját maga nem kis erőbedobással elemezze helyzetünket, s ő maga körvonalazza a *kik vagyunk?* kérdésre adott választ. Nem jelent ez valamilyen irányított tudat-manipulációt, hiszen mihelyt a kintről sugárzó modelláló igyekezet szembekerül az egyének mindennapi tapasztalataival, a „befogadó szerkezet” nem fog működni. Az erősítést tehát az alany hozzáállása biztosítja, feltéve, ha úgy érzi, hogy saját,

addig csak homályosan derengő, de nem megfogalmazott gondolatfoszlányai váltak kidolgozott eszmékké mások agyában, s áradtak hozzá.

Fentebb azt írtuk: *normális körülmények* között megy végbe ily módon a KIT életre hívása az új nemzedékben. A romániai viszonyaink azonban aligha nevezhetők normálisaknak, hiszen azokat, akik kisebbségi létsorsunkat elméleti alakzatban ki tudnák fejezni, minden eszközzel akadályozzák ebbéli tevékenységükben, nem is beszélve arról, hogy az ilyen gondolatrendszer rögzítésére – a sajtó, a kiadók segítségével – aligha nyílik lehetőség.

Ezek között az abnormális állapotok között a kívülről jövő tudatra-hatás lehetősége igencsak korlátozott. A két világháború között, amikor a magyar könyv- és folyóirat-kiadás jórészt vállalkozás volt, az erdélyi magyarság, ha nehézségek árán is, valahogy mégis megteremtette az anyagi bázist olyan írások megjelentetésére, amelyek a KIT szárba szökkenését segítették. Ennek kedvezett az is, hogy a korrump cenzorokat le lehetett kenyezni. Az ilyen művek hiányában az egyedhez mérten kívülről jövő befolyásnak a köre jóval kisebb, leginkább a *családi nevelés* tölti be ezt a funkciót.

A külső csatorna működését még egy sajnálatos tény akadályozza: *a romániai magyar humán értelmiség megtizedelése*. Márpedig a nemzeti közösségi tudat megőrzését elsősorban ez az értelmiségi réteg szolgálja. A *megtizedelés* kifejezést ezúttal a szó számtani értelmében is használjuk – nem túlzás, ha állítjuk: a társadalmi problematika iránt fogékony romániai magyar intelligencia legkevesebb egytizede elhagyta az országot –, de jelenti ez azt is, hogy az ilyen típusú értelmiségivé válás valószínűsége minden bizonnyal ugyancsak tíz az egyhez aránylik. Így van ez azért, mert a felsőfokú társadalomtudományi képzésben megszűntették a magyar tannyelvű oktatást, tehát olyan magyar történé-

szek, filozófusok vagy jogászok nem kerülnek ki az egyetemről, akik anyanyelvükön tanultak, vagy egyetemi éveik alatt megismerkedhettek volna – a hivatalosan biztosított tanulmányi keretek között – saját szakterületük magyar vonatkozásaival. Így végzettségük szerint humán értelmiségiek lesznek ugyan, de rendszerint – tisztelet a kivételnek, azoknak, akik önerőből pótolták a hiányokat, s a magyar kultúrába ágyazták bele a tanultakat – csak nemzetiségi hovatartozásuknak megfelelően magyarok (eltekintve azoktól, akik az asszimiláció során még ezt a minőségüket is elveszítették), s így tudásuk arányában nem képesek szolgálni a KIT elhíntését a fiatalabbak elméjében. Gyakori akadály az is, hogy a kis számú humán intelligencia olyan munkakörbe kerül, amelyben nincs szüksége a magyar kultúrára, vagy ha igen – gondoljunk azokra a ritka esetekre, amikor mondjuk a kutatótevékenységbe bevonják a magyar történészeket is –, akkor nyelvtudásukat épenséggel a saját nemzetük lelkületével ellentétes „alkotói munkában” kell hasznosítaniuk. Külön lapra tartozik a magyar nyelvet és irodalmat oktatni hivatott tanárok képzése, akik csakis egy másik nyelvvel társítva sajátíthatják el az anyanyelvi irodalmi műveltséget, s kihelyezésük az idegen nyelv szerint kapnak állást olyan isten háta mögötti színromán helységekből, ahol nem nevelhetik a magyar nemzetiségű tanulókat. S ráadásul történik ez akkor, amikor a magyarok vidékeken a még meglévő magyar tanyelvű iskolákban magyartanár-hiány van. S mind e mellé fel lehet sorakoztatni a magyar kultúrát őrző intézmények számának csökkenését, a kíméletlen adminisztratív intézkedéseket, s megkapjuk a végeredményt: *a KIT ontogenezisét egyengető értelmi-ségi munka Romániában rendkívüli mértékben korlátozott.*

1.9. A KIT TÖRTÉNETI JELLEGE

A már egyszer meghonosodott KIT nem lehet végleges közösségi vagy egyéni lelkiállapot. Az azonosságtudat csak akkor adekvát, ha fogékony a történelmi változások iránt, lépést tart az eseményekkel, s főleg ha a nagyobb fordulatok után újrafogalmazza önmagát. A folytonosság és annak hiánya közötti egység ez, s ezen belül a kontinuitás az azonosság érintetlen *jelenlétét*, a diszkontinuitás pedig az identitás *kifejeződésében* megmutatkozó *mutációkat* jelenti. A *korba épített KIT* – íme ez kisebbségi közösségünk eszményi tudatállapota.

Minden ma híd a tegnap és a holnap között. Így a történetiség a KIT-en belül három elágazású: *mára* irányuló reflexió, amelyet a *múlt* iránti érzékenység és a *jövő* mérlegelése szö át. A *volt*, a *van* és a *lesz* eszerint egyaránt helyet kap benne. Így nem lehet egyszerűen a *realitás* tükörképét keresni benne. A filozófiában rendszerint különbséget tesznek a *létezés* és a *valóság* (realitás) között. Létezik nemcsak az, ami reálisan van, hanem az is, ami ebben az egzisztenciában *lehetőségként* lappang számunkra, a ma élők számára. A létezés tulajdonságával rendelkezik továbbá az is, ami volt, de már nincs, ami ránk hatott, ami nem realitás, de egzisztencia. A realitás ezzel szemben mindig az *adott, mostani lét*, amiben benne vagyunk. Ekképpen a realitás a mindennapi aktualitásával a múlttól a mán keresztül a jövő felé vezető pályán mozgó pont, a volt-létből emelkedik ki, és a jövő-létbe folyik bele.

Ez az elméleti okfejtés a KIT történeti mivoltára alkalmazva gyakorlati implikációkat hordoz. *Nyitás a múlt felé* – ez a tevékenységre serkentő egyik mondanivaló. Az előttünk jártak cselekedetei, gondolkodásmódjuk, tudatorientációjuk mind olyan forrás, amelyből meríteni lehet, még ha lemásolásról nem is lehet

szó. A visszafelé pergetés lehet rövid vagy hosszú távú, mindkettő nyomatékos az aktuális KIT-ünk megedzésében. A közelebbi múlt a kisebbségi életünk kezdeteitől értendő, ezen az időabszcisszán már a sajátos helyzettudattal feldúsított azonosságtudat – tehát közvetlen elődeink KIT-je – lesz tanulságos, szelektív mérlegelés tárgya. Ezen belül különösen fontos az, amit a két világháború közötti szellemiségből átmenthetünk az évtizedek után. A leglényesebb itt az, vajon az említett korszakban oly súlypontos *revindikatív gondolkodás* és *tevékenység* talajra találhat-e a megváltozott társadalmi struktúrában. Ha a *helyzeteket* vetjük össze, akkor könnyen oda konkludálunk, hogy e tekintetben az akkori realitásból vajmi kevés mentődött át az utóbbi évtizedek valóságába. Csak felsorolásszerűen: a húszas-harmincas években működött az Országos Magyar Párt, amely szándéka szerint az egész romániai magyarság politikai képviselőjeként lépett fel; a nyolcvanas években ehhez hasonló politikai szervezet nincs, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa mint a Szocialista Demokrácia és Egységfront szervezete formálisan működik, az egyetemes magyar kisebbségi ügyet még intencióban sem képviseli, ellenkezőleg, kiszolgálja a hatalomnak. Elég annyit mondani erről a szervezetről, hogy az egész országra rákényszerített hurraóptimizmus hanguzatában tartott ritka gyűlései nem magyar nyelven folynak, s rendszerint egyetlen eredménnyel járnak: dísztáviratot küldenek annak, akinek nagyszerű életkörülményeinket, nemzetiségi jogainkat köszönhetjük. A két háború között a parlamentben szóvá lehetett tenni a nemzetiségi sérelmeket – számos kiváló debatter meg is tette ezt –, nyilván anélkül, hogy kézzelfogható orvoslásra számítani lehetett volna; a Nagy Nemzetgyűlésben is vannak magyar képviselők, csak hogy nem magyar minőségükben kerültek oda, így, akár csak a román nemzetiségű honatyák, „egyetemes országos” nézőpontból szavaznak gépiesen az előterjesztett törvé-

nyek mellett, soha egyetlen interpelláció nem hangzik el a szigorúan nemzeti kisebbségi témákban. A kisebbségi lét első korszakában, a csökevényes demokrácia által megengedett keretek között, a romániai magyar sajtó helyel-közzel komoly revindikatív hangot ütött meg; mostani viszonyaink között, amikor a fentről irányított magyar sajtóban a szabad véleménynyilvánítás szinte a nullával egyenlő, a jogkövetelő tónusnak még a látszatát sem engedik felszínre törni.

E részleges egybevetés után megalapozott a kérdés: *vajon a mi KIT-ünkből öljük ki az önazonosságunkat sértő vagy egyenesen ennek megtörését célzó intézkedések elleni revindikatív kiállást*, ebben a vonatkozásban a mai realitásba nem menthető át semmi a közvetlen elődök KIT-jéből? A világeért sem szándékunk úgy beállítani a királyi Romániát, mintha az a kisebbségek iránt elnéző, megértő lett volna, de tény, hogy akkor több lehetőség nyílt tudomására hozni a világnak – igenis, *a világnak*, hiszen a genfi fórumon, a nemzetkisebbségi kongresszusokon a romániai magyarság képviselői gyakran igen kemény hangot ütöttek meg –, mi fáj nekünk. A mostani lehetőségeink sokkal visszafogottabbak, ennek ellenére állítjuk: *a jogorvosló eltökéltséget nem szabad kizárnunk KIT-ünkből*. A meghallgatásra ma is vajmi kevés a remény, de a nemzetközi közvélemény talán kedvezőbb irányba tudja befolyásolni helyzetünket. Maradjunk tehát annyiban, hogy a rövid távú visszatekintés, minden ellentendencia ellenére, lehetővé, sőt szükségessé teszi az első kisebbségi korszakra jellemző KIT-ben oly mélyen munkálkodó rebelliskedés felelevenítését. Hasznos e szakasz más tapasztalatait is gyümölcsöztetni, így elsősorban az *önvédelmet*, annak minden formájával – nemcsak a jogvédő munkálkodást folytatva –, ez biztosít *praxiológiai* mélységet a KIT-jellegű tudattermékeknek, ez fejezi ki a folytonosságot a KIT történetiségében.

De ott van a múltba tekintés hosszú távon is, valahogyan viszonyulunk a nem kisebbségi történelmünk vezéralakjaihoz is. A KIT – hogy szemléletesen ábrázoljuk – nemcsak keresztmetszet, tehát nem kizárólag a ma bárhol élő magyarsággal való azonosságunk tudata, megvan a hosszmetsete is, az időben messze visszanyúló gyökere: *közösségvállalás azokkal, akiket velünk egy töről fakadottnak tartunk*. Tévedés ne essék! Ez az időben messze visszavezető azonosságérzés nem a fajiség szerepének túlméretezése, nem a vérség mítosza – erről később többet (1.16) –, a mi látásmódunkban a nemzethez tartozás fő ismérve az *önbesorolás*, tehát az említett „egy töről fakadó” lehet ugyan etnikai folytonosság, de jelentheti a múlt egyszerű *vállalását* akkor, ha a származási determináns hiányában valaki saját nemzeti hovatartozása felett döntve egyben a „választott” nemzetének történelmét is magáénak érzi.

A fentebb szóba hozott hossz- és keresztmetszet egymásba szerveződik, de egyiktől a másik felé meghatározottsági szálakat is érzékeltetni lehet. Amikor valaki egy nemzethez s ezen belül annak kisebbségi részéhez szabad döntéssel úgy csatlakozik, hogy a vérségi kötődés hiányzik, akkor az asszimilációt önként vállalt ilyen nemzettel a *mai* realitásokból sugárzik a *múlt* felé az azonosulás; ellenkező esetben – s ez a tipikus, ez a tömegmértű – a *múltból* táplálkozik az identitástudat, a KIT magába szívja azt, ami a történelmünkben közös mindazokéval, akik ma magyarok. Az első esetben a determináltság *visszafelé* irányul, a mai választott közösségi én hasonítja az előtte éltek eszmevilágát önmagához; a második esetben – amikor a döntésem nem csatlakozás, hanem ismételt kifejezése annak, hogy önmagam akarok maradni a mostoha létkörülményeim között is – a múltból felém hullámzó hovatartozás-impulzusok munkálkodnak.

Most, amikor egyelőre a KIT mibenlétét fürkésszük, megelégszünk ennyivel: *kisebbségünk hatékony én-tudata egész nemzeti létezésünknek, tehát nem csupán az aktuális realitásunknak a visszénye.* Ami ezen túl van, az már a KITZ-hez tartozik, amikor is a zavarok abból támadnak, hogy a válogató múltlátásunk során szembekerülünk történelmünk alakjaival vagy a közvetlenül előttünk jártaknak nem egy törekvésével, amiből az azonosulás és mégsem azonosulás bizonytalansága kerekedik ki.

Végül van még egy dimenziónk: a létezés, jelesül a *nemzeti létezés* a *lehetőségek* meglétét is tartalmazza, így az azonosság vállalása saját egzisztenciánkkal arra is irányul, hogy a mai realitásban feloldódott potencialitásból mi fog vagy minek kell később valósággá válnia. *A jövőnk iránti felelősség* – így fogalmazhatjuk át ezt, s érzésünk szerint enélkül a KIT nem tölti be nemzetrészfenntartó szerepét.

A jövőtudat jelenléte mai azonosságunk átélésében egy sor elméleti és gyakorlati kérdés felé nyit. Mindenekelőtt mérlegelnünk kell – ismét akár a teóriáig is eljutva –, van-e létjogosultsága éppen ilyen létezésünknek *távolabbi perspektívában*, vagy valóban elhalásra ítélttünk (2.3.16.). Az effajta elmélgedések a kisebbségi szellemi életben, főleg az első szakaszban, a sors és a vele rokon fogalmak – *végzet, eleve-elhatározottság* stb. – körül gravitáltak, s bár itt-ott pesszimista hangok is belekeveredtek a jövő értékelésébe, az alapvető mondanivaló mégiscsak a fennmaradásunkba vetett bizalom volt. Elég ennek kapcsán emlékeztetni a Makkai-féle „nem lehet” körüli vitára, amikor az erdélyi református püspök áttelepedett Magyarországra, s ezt azzal indokolta meg, hogy a kisebbségi létezés *mint olyan* jövő nélküli, ezt az életformát képtelenség tartósítani. A „lehet, mert kell” replika jól kifejezte a romániai magyarság tekintélyes részének eltökéltségét arra nézve, hogy bármennyire lehetetlennek tűnik is megalázott

egzisztenciánk, ebből még ne következzen defetista kétségbeesés, önmagunk feladása. A *sors* fogalma az erdélyi magyar bölcséleti vagy teológiai irodalomban ritkán kapott olyan felhangokat, mint-ha a ránk mért meghatározottság egyet jelentene végzetünk beteljesedésével. A kisebbségi élet fátum jellegét leggyakrabban optimista mondanivalóval gazdagították, s a predestináltság gondolatával összekapcsolva így jellemezték: *a mi sorsunk az, hogy Romániában kisebbségként éljünk, ez ellen nem tehetünk, tehát vállalnunk kell eleve elrendelt életutunkat*. Egy ilyen hozzáállás végző kihatásában a KIT jövőbe vetítő funkcióját erősítette, s mint ilyen önmagunk konzerválásának szükségességét tudatosította.

A KIT-ünkbe beleszerveződő jövőszemlélet nem maradhat meg a magyarázat, az elmélet körén belül. A teóriából elágazás vezet a gyakorlat felé, s így a jövőbe projiciált KIT a praxis szellemi finanszírozójává válik. Történik ez akképpen, hogy identitásunkat mint maradandó lényeket gondolatilag behelyezzük a jövőbe, ezt az elkövetkezendő létet célként tételezzük, s megkeressük azokat az eszközöket, amelyeknek felhasználásával a célrealizálás megtörténhet. Ennek során fogalmazódnak meg az önkonzerválást szolgáló akcióprogramok, amelyek a gyakorlat vezérelve kívánnak lenni. Ahhoz azonban, hogy a láncszemek így egybekapcsolódjanak, kedvező feltételekre van szükség, ezek hiányában sajnos a cél nemhogy nem válik kollektív cselekvést ösztönző emeltyűvé, de még csak az elmélet közelébe sem jut: megmarad spontán sejtésnek (2.4.8.) Az említett kedvező feltételek közé sorolhatjuk azt, hogy megjelennek a *kisebbségideológusok*, akik a teóriát társadalmilag hatékonyra teszik.

De ez már átvezet a KIT újabb vonatkozásának vizsgálatába.

1.10. A KIT MINT KISEBBSÉGIDEOLÓGIA?

A KIT-en nem mindig artikulált, rendszerbe foglalt eszmeelrendeződést értettünk. A tudati elemek azonosságtudattá történő szerveződése egymástól különböző szinten folyik, s kérdéses, vajon ez a strukturálódás elérheti-e azt a fokot, amelyen *ideológiának* nevezhetjük. Annyit talán megkötés nélkül előrebozsáthatunk, hogy a kisebbségi népcsoportunk tagjainak tudatában az azonosság alacsonyabb szférákban *érzelmi* állapotban található, s ez a folyékony emotivitás csak az intellektuális erőfeszítések eredményeként szilárdul meg, válik *fogalmi-kognitív* KIT-té. Vagyis sokan csak *érzik*, hogy kisebbségként is magyarok, nemzettársaikhoz leginkább az együttes öröm vagy bánat kapcsolja őket, tudnak lelkesedni, meghatódni, bosszankodni s annyi más mindent átélni aszerint, hogy milyen élethelyzetbe kerül a magyarság egésze vagy az őt képviselő egyedek, egyedcsoportok (mondjuk a nemzeti labdarúgó-válogatott). Ez amolyan *identitás-psziché*, a KIT-nek nem szegmentált formája, amely fakadhat ugyan rendkívül mélyről, s a külső romboló erőkkel szemben igen ellenálló lehet, de nem tartalmazza az indoklást, nincs benne racionális megalapozás. Az ilyen KIT-et birtokló emberek, ha megkérdezik őket: *ki vagy?*, habozás nélkül rávágják: *magyar*, de ha rákérdeznak, *miért vagy magyar?*, aligha tudnak más érvet felhozni, mint azt, hogy *ennek születtem*, vagy *ennek érzem magam*. Ez a jelenség, ha tömegméretekben nyilvánul meg, rányomja bélyegét a kollektív KIT-re. Ilyenkor nincs szükség logikai érvelésre, s ez jó is meg rossz is. Jó, mert az ilyen tudatok védettek minden kívülről jövő *ideologikus* hatással szemben, amely a KIT-et bomlasztó szándékkal, a maga logikája szerint, ellenünk irányul. De a legnagyobb mértékben rossz is, igazi immunitást nem nyújt, hiszen – ha nem

is tudatosan – fölcseréli a *kik vagyunk?* sarkalatos kérdését a *milyennek érezzük magunkat?* kérdéssel, márpedig ez eltereli a figyelmet a lényegről.

A pszichológusok kísérletekkel igazolják, hogy az emberek többsége arra a kérdésre: *ki vagyok én?*, olyan választ ad, amivel besorolja magát valamilyen számára lényeges csoportba, mégpedig a *tényleges* odatartozása, nem pedig a megézés alapján, s legkevésbé sem gondol a *milyen vagyok?*-ra. Tehát például ilyen feleletet nem adnak az emberek, hogy *én boldog vagyok*. Feltételezzük, hogy ez az önreflektálásnak természetes módja, nincs miért arra gondolnunk, hogy a nemzeti kisebbségi önreflexió kivétel volna alóla. Márpedig ha a *valós* állapotoknak megfelelő hovatartozás szerint közelítünk a KIT-hez, akkor a túlsúlyban érzelmi jellegű formája inkább a *milyen vagyok?*-ra adott felelet, s a gondolati-logikai érvekkel alátámasztott azonosságtudat lesz a *ki vagyok?* igazi megválaszolása. Látszatra e feleletek között *kihatásai*ban nincs lényegbevágó különbség, hiszen aki csak érzelmileg tartja magát saját közössége tagjának, s aki logikai megfontolásokkal vallja ugyanezt, egyaránt így vélekedik magáról: *én kisebbségi magyar vagyok Romániában*. Csakhogy az emocionális láttatás tulajdonképpen nem helyezi bele a személyt tudatosan egy olyan keretbe, amelyet jól ismer, emiatt tolja előtérbe önnön *milyenségét*, a gondolati-logikai érvekre támaszkodó szubjektum viszont *levezeti* milyenségét a *ki*-ből, abból, hogy önmagát benne látja a vele egyminőségűek közösségében. Kielezve: *kisebbségi magyar vagyok, mert érzem magamban a minket jellemző tulajdonságokat; kisebbségi magyar vagyok, mert tudom, hogy beletartozom az összmagyarság egészébe, minek következtében birtokolom a ránk jellemző vonásokat*.

A „tudat alatti”, vagyis a leginkább csak *átérezett* KIT és az *eszékbe foglalt* változat között nincs demarkációs vonal. Egyfe-

lól lehetőség nyílik arra – s ez éppenséggel kívánatos hogy az érzemvilágba feloldódó azonosság átnőjön a racionális ítélkezésbe anélkül, hogy ezzel elvesztené emotív töltetét, s ugyanakkor az ésszerűen átgondolt hovatarozás-tudat sem mentesül az érzelmeiktől. De azért mégis más a *döntő mértékben* érzületből összeálló kollektív én-tabló és a megfontolt mérlegeléshez természetesen társuló, azt kiegészítő emotivitás. Az észérvek nélküli identitás könnyen elvezet a nacionalista túlzásokhoz vagy egyenesen az agresszivitáshoz – a kisebbségi és többségi oldalon egyaránt. Aki kizárólag hevületként ismeri a nemzeti érzést, az hajlamos arra, hogy ne csak önmaga irányába ne értékeljen megfontoltan, hanem mások gesztusaira is meggondolatlanul válaszoljon. Így válik sértődékennyé, bosszúállóvá, haragossá, indulatossá, ingerlékenyenye – s ki tudja még hány negatív emocionális jegyet sorolhatnánk fel – a KIT, s ez a legkevésbé sem kívánatos. Az észokokkal tele-tűzdelt KIT-hez társuló érzületeket az emberek általában nem engedik szabadjára, így nem lesznek agresszívek más nemzet irányában, de mentesülnek az önmagukat érzélgősen elkábító lelkiállapotoktól is. Egyszóval: *hasznos, ha önfenntartásunk fő zálogát, a KIT-ünket fölemeljük az intellektus fokára, csak így töltheti be igazán hivatását, így lehet megfékezni a szilaj vagy andalító nemzeti érzelmeket.*

Ezt az utat nyilván nem minden kisebbségi személy járja meg külön-külön. A racionalizált KIT kidolgozása csakis egyes kiváló elmék munkálkodásának eredménye lehet, s naivitás volna arra gondolni, hogy az ilyen eszmerendszer, ha már egyszer megszületett a kisebbségteoretikusok agyában, egyből be fogja helyettesíteni a tömeges emotív KIT-et. Még az is problematikus, vajon egyáltalán lehetséges-e az ideológiai igényű ésszerű KIT, sőt ha valaki ennek a lehetőségét nem tartja kizártnak, akkor is nekünk szegezheti a kérdést: *egyáltalán szükség van erre?* Átfogalmazva:

lehetséges-e, s ha igen, *szükséges-e* a romániai „magyar kisebbségi ideológia”? (Ne tévesszen meg senkit az elnevezés, sajnos az *ideológia* kifejezést alaposan lejáratták, itt nem a „hamis tudat” vagy az „érdekek szerint elrajzolt apológia” értelmében hivatkozunk rá, egyszerűen valamilyen társadalmi csoport – esetünkben kisebbségi közösség – magas szintű, jól artikulált önszemléletét értjük rajta.)

Már a *lehetségesnél* bökkenők vannak. Léteznek-e körünkben olyan felkészült elmék, akik ezt a hatalmas munkát – az identitástudatunkat kisebbségi ideológiává árnyalni – el tudnák végezni, s ha igen, akadnak-e kisebbségpolitikusok, akik ezt a kiverejtékezett ideológiát át tudják helyezni a politikum mezejére? (Hiszen ne feledjük: minden ideológia létjogosultságát az biztosítja, hogy a politikai tevékenységen keresztül aktivizáló erő lesz.) Nos, ha igenlő a válaszuk, továbbra is több ágú marad ez a bizonyos *lehetséges*. A maga absztraktságában szemlélve a problémát, aligha tagadhatjuk, hogy a romániai magyar kisebbség soraiban léteznek olyan, a szó jó értelmében vett ideológusok, akik képesek lennének KIT-ünknek jól szervezett formát biztosítani. Az ilyen lehetőségek azonban szertefoszlanak, még mielőtt megvalósulnának, ugyanis nincsenek meg a kedvező feltételek ahhoz, hogy egy ilyen összefüggő eszmerendszer, még ha megszületik is, szélesebb körben elterjedjen.

Részben más volt a helyzet a két világháború között, amikor a visszafogott, de mégis létező romániai politikai pluralizmus valamelyest teret biztosított a többé-kevésbé önálló és sajátos kisebbségi gondolkodásnak. Elég, ha arra emlékeztetünk, hogy Lugoson egy visszhangos kisebbségpolitikai szemlét jelentettek meg *Magyar Kisebbség* címmel mintegy huszonkét éven át, s e lap mentora, Jakabffy Elemér a szó igazi értelmében *kisebbségideológus-sá* nőtte ki magát, nem is beszélve munkatársainak széles köréről.

Ezek után ott a másik kérdés: *egyáltalán szükség van-e most erre az ideológiára?* Ha ideológián valamilyen társadalmi közöség, csoport rendszerbe foglalt, tételesen kifejtett szemléletmódját értjük, akkor a rákérdés a szükségesre elsősorban arra utal, vajon egyáltalán *léteznek-e közös érdekek* a romániai magyarság egészében, ami indokolja ennek az eszmeelrendeződésnek a létét. Nos e tekintetben megoszlanak a vélemények.

Van, aki ilyen kérdést tesz fel: vajon egy ilyen nemzeti kisebbségi ideológia nem akarja-e egyszínűre festeni a romániai magyarság mentalitását, s ezzel – az államideológia mintájára – nem szándékszik-e megfojtani a politikai pluralitást vagy kizárni a másságot sorainkból? Talán nem kellene aggódnunk az ilyen veszélylehetőségek miatt, ha ezt a bizonyos ideológiát a rendszerezett indoklással rendelkező KIT-ként képzeljük el. A politikai sokféleséget nem érinti az, ha az egymáshoz viszonyított másságból kiemelik a közöst, azt, hogy a *romániai magyar kisebbségnek* vannak változatos opciói, amelyek mindenikében ott van a *léthelyzetből* adódó egyazon kötőszövet. Ennek a képzeletbeli – mert nem létező – kisebbségi ideológiának kellene konkretizálnia az egyelőre csak lappangó, mert ki nem nyilvánítható politikai kurzusok lebontott elgondolásaiban. Nincs kizárva, hogy a kisebbség-ideológiai elvontság más és más érvényesülési módozatokban testesül meg a nem nemzetkisebbségi, hanem ennél szűkebb körű politikai ideológiákban. A leegyszerűsítés kedvéért: ha mondjuk nemzetkisebbségi ideológiánkban ott szerepel az alapelv, mely szerint az anyanyelvi kultúra elsajátítása fennmaradásunknak sine qua non feltétele, akkor a közösségünkben minden bizonnyal létező politikai opciók ennek elismerésével képzelhetik el maguknak a saját művelődéspolitikájukban követendő ilyen vagy olyan taktikát és stratégiát.

Van azonban a nemzeti kisebbségi ideológiához való hozzáállásnak egy másik mozzanata is. A nemzeti bezárkózás hívei a szóban forgó „közös”-t úgy értelmezik, hogy nekünk, a többségtől eltérő nemzetiségű román állampolgároknak nem lehetnek azonos érdekeink az egész országgal, így ha ideológiára van szükségünk, úgy ebből ki kell rekeszteni az „állampolgári érdekeket”. Alapvetően hamisnak tartjuk ezt a szerencsére nem elterjedt elgondolást. *Kisebbségi sorsunk jobbra fordulása, igenis, csak az országos méretű kedvező változásoknak lehet a függvénye.* Abszurd elképzelés, hogy a *számunkra* biztosított demokratikus jogok elérését kellene ideologikusan megalapozott politikai célkitűzés formájában akcióprogrammá növeszteni. Az ésszerű álláspont az, hogy *egy országos méretű demokratizálódási folyamat természetes részleme legyen a kisebbségi szabadságjogok szavatolása.* Vagyis az a bizonyos *közös érdek* nem lehet teljes egészében *más*, mint a másoké. Ebben a gondolatmenetben a minden mást figyelmen kívül hagyó, szigorúan *csak kisebbségi* ideológiaként kitenyésztett KIT-re valóban nincs szükség.

1.11. A KIT ÉS A VILÁGNÉZETI PLURALITÁS

A pluralizmus nem csupán a politikai ideológiává összeálló nézetek sokféleségét jelenti, megmutatkozik a politikától legnagyobb mértékben mentes *világnézetek* változatosságában is. Az erdélyi magyarság körében ez a világnézeti sokféleség leginkább a különböző vallási meggyőzésekben, ritkábban azok hiányában tapasztalható ki.

A *világnézetek* többes száma és az *egyes számú* KIT taglalásakor kérdés: vajon összeegyeztethető-e ez a kettősség? Ezt a paradoxont (tehát csak látszatellentmondást) elméletileg föl lehet oldani, így a *sokszínűség* és a *nemzeti kisebbségi koncepció* egymáshoz simulva jól megfér. Nevezhetjük ezt *dialektikus* ellentét-egységnek, hiszen ezzel a romániai magyar elméleti gondolkodásban vörös fonálként végighúzódo értelmezési módszerre hivatkozunk. Most nem gondolunk csupán arra, hogy az utóbbi évtizedekben a Romániában uralkodó bölcseletben oly nagy fontosságot tulajdonítottak a hegeli dialektikának s még inkább annak marxienegelsi torzításának, és ennek természetyszerűen erőteljes nyomai maradtak e korszakban írt kisebbségsszociológiai, önismereti munkákban. (Legalábbis addig, amíg ilyen témájú magyar nyelvű könyvek egyáltalán megjelenhettek Romániában.) A szálak jóval messzebről indulnak el, akár Tavasz Sándor dialektikus teológiájától vagy Varga Béla dialektikával kacérkodó bölcseleti rendszerétől. S ez talán érthető, hiszen az erdélyi fül jól hozzászokott az ellentmondásokhoz, nem kevésbé az ellentétek egységbe vonásához. Már az is oppozíció, hogy *román állampolgárként akarunk magyarok maradni*, vagyis idetartozásunkat kiegészítjük ellentétpárjával, a *nemzeti odatartozással*. Nos ennek a dialektikus egységbe vonásnak egyik megmutatkozása a világnézeti sokféleségünk és ugyanakkor nemzeti hovartartozásunk szerinti egyféleségünk közötti viszony.

A KIT és a vallásos vagy nem vallásos valóságglátás összeötvözésére tág lehetőség nyílik, bár ez a folyamat nem megy végbe önműködően. Az egybefonódásnak van néhány jól meghatározott motívuma, s ezeket három nagy egyházunk szolgálói rendszerint érzékelik is. Az első ilyen találkozási felület az *anyanyelv ápolása*. A KIT-nek szükségképpen tartozéka az, hogy saját magát mint tudattartalmat *kifejezze, külső formába öntse*, márpedig erre

legalkalmasabb az anyanyelv. A különböző vallásos világnézeteknek a mi körünkben ugyancsak leginkább a nyelv a fő kommunikációs burka, így semmi akadálya nincs annak, hogy KIT-ünknek ez a szükségképpen tartozéka beleszervesüljön bármilyen teista gondolatvilágba.

A vallásfelekezeteknek a két háború között volt egy olyan funkciójuk, amely az oktatás laicizálódásával, állami kézbe vételével eltűnt: iskolákat tartottak fenn, ezekben – a lehetőségek határain belül – a nemzeti hovatartozás érzésének ápolása és az adott színezetű istenhívő világnézeti nevelés mint pedagógiai célkitűzés egybeolvadt. E szerepkör kiesése után ma már sokkal pragmatikusabban élezzhetünk ki egy létkérdést: *ahhoz, hogy az erdélyi egyházaink életképességüket megőrizzék, egyszerűen hívekre van szükségük, hiszen egy ilyen bázis nélkül megszűnik létjogosultságuk.* Ezek a hívek döntő többségükben az itt élő magyarok sorából kerülnek ki. (Azért nem összességükben, mert a görög katolikus egyház megszüntetése után maradtak olyan románok, akik inkább a római katolikus, nem pedig az ortodox vallást gyakorolják, a protestáns felekezetek pedig maguk mögött tudják a még itt maradt német lakosságnak egy részét.) A magyarul is oktató tanintézetek, iskolák már nem szolgálják az említett kettős célt, a hitre és nemzeti öntudatra nevelést.

Az egyházak minden bizonnyal megérezték e helyzetben a valóságos veszélyt: olyan fiatal nemzedékek kerülnek ki az iskola padjaiból, amelyeket egyfelől a szervezett oktatási keretek között nem érték az istenhit felé közelítő hatások, másfelől nemigen kaptak indíttatást a magyarságtudatuk megszilárdítása felé. Természetesen mindkét vonatkozásban számolni kell az iskolán kívüli hatásokkal is, főleg a család, a közvetlen környezet részéről jövővel, no meg a vallásos érzület kialakításakor az egyházak által biztosított fakultatív hitoktatással. Az istenhit hivatásos terjesztői

viszont tapasztalhatták, hogy a külső, nem szervezett formakeretek között szerzett fiatalkori benyomások embert modelláló erejét nem lehet túlbecsülni. Ezek után nem feltétlenül álkérdés, még ha annak tűnik is: vajon a jelzett hivatás – a vallásos meggyőződés és a nemzetiségi önbecsülés kimódolása – közül melyiknek van nagyobb szerepe a hitben élést szolgáló intézmények szempontjából. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a rangsorolás ez: az egyházaknak *elsődleges* kötelességük az embereket hithű, istenfélő teremtményekké formálni. A mélyebb láttatás azonban már más dimenzióba helyezi ezt. Sőt bizonyos vonatkozásban még a sorrend megfordítására is gondolni lehet. Így is érvelhetünk: ha a fiatal generáció egy része elveszti nemzeti azonosságtudatát, s ezzel kiteszi magát az asszimilációnak, KIT-jének elhalása s egy más hovatartozás választása egyet jelent azzal, hogy az *adott* vallásos meggyőződést is feladja. Megmaradhat ugyan istenhívőnek, de a magyar egyházak az ilyen hittársukat elvesztették. Ezek szerint ha az arra hivatottak a katolikus, református vagy unitárius felekezeti szempontból szemlélődnek, méltán jutnak olyan meggyőződésre, mely szerint *elsősorban a magyar mivolt megőrzésén keresztül lehet (mennységileg is) megszilárdítani a hitközösséget, nem pedig fordítva, a konfesszióon keresztül a nemzeti hovatartozást.*

Túlzottan polarizálva ez így hangzik: *katolikus, református, unitárius magyarokra* vagy *magyar katolikusokra, reformátusokra, unitáriusokra* van-e szükség. Az ilyen szembeállítás nyilván magában rejti a tudatok elbizonytalanodását, ez az a KITZ-forma, amelyet az „összekuszált körök” jelenségeként fogunk elemezni (2.2.16.), amikor is a más és más típusú közösségi kötődések – nemzetiség, felekezeti hovatartozás – sehogy sem akarnak harmonizálódni.

(Az itt felvázolt korreláció jó néhány évtizeddel ezelőtt kisebbségünk sorsát igencsak érintő vitába csapott át, s jó, ha zárójelben

utalunk erre. 1941-ben, tehát akkor, amikor a második bécsi döntés következtében Erdélyt kettészakították, a Romániában maradt területen szembe kellett nézni a nemzetiségi iskolarendszer esetleges gyökeres átszervezésével. Történt ugyanis, hogy a romániai német kisebbség vezetői, a tért hódító fasiszta ámításnak engedve, lemondtak a felekezeti iskolákról, azzal érveltek, hogy így jobban érvényesíteni tudják a német nemzeti eszmét. A magyar kisebbség elé tornyosult az alternatíva: követni kell-e ezt a választást? A korabeli sajtóvitából jól kiolvasható a végszó: nem! Voltak, akik [Vasvári Aladár és mások] az istenhit meggyökereztetésének tulajdonítottak elsődleges fontosságot, s emiatt ellenezték a lemondást a felekezeti iskolákról, a legtöbben azonban – Takáts Lajos, Szemlér Ferenc, Kacsó Sándor és mások – azért tartották szükségesnek a felekezeti iskolahálózatot, mert a *nemzeti hovatartozás tudatának megszilárdításán keresztül* látja el konfessziós hivatását.)

A KIT és a világnézeti pluralitás összemérésének van még egy nem elhanyagolható oldala: egyfelől a magyar egyházakon, másfelől az egyházon vagy egyenesen a vallási meggyőződésen kívülálló társaink helyzete és tudatvilága a KIT tükrében. Az első esetben a magyar nemzeti színezetet nem őrző szektákra, hitközsegekre gondolunk, a másik kategóriába tartoznak azok, akik hívők ugyan, de egyházi közösségben nem gyakorolják hitüket, esetleg csak elvontan, nem a vallási dogmáknak megfelelően feltételeznek valamilyen világot meghatározó szellemi létezést – például szigorúan filozofikus elgondolásból továbbá az ateisták. Nem állíthatjuk, hogy a felekezeten kívüliekben vagy a nem magyar egyházi kötelekek között élőkben nem alakulhat ki igen hatékony KIT. Sőt még mással is számolni lehet, a nem vallásos világnézetiük nincsenek kitéve annak, hogy KIT-jüket a világnézeti meggyőződés másodlagossá tegye. Ismerünk ugyanis ilyen véle-

kedést: „Én mindenekelőtt katolikus (református, unitárius) vagyok, s csak azután magyar”, az ateista viszont sohasem mondja: „én előbb vagyok szabadgondolkodó, s azután magyar”. De vajon ez az egyébként ritka, fent jelzett rangsorolás a felekezeti és nemzeti hovatartozás között nagyobb veszély-e magyarságtudatunkra nézve, mint az a veszteség, amely abból ered, hogy az emberek a felekezeten kívüliségükkel megfosztják magukat egy, a KIT-et serkentő intézmény hatásától?

Ami most már a nem magyar vallások híveit illeti: náluk is hiányzik az intézményi KIT-ösztönzés, bár ennek hiányában is őszintén átélhetik magyarságukat. Különleges eset ezen belül a zsidó hitvallású, a magyar nemzetbe önként asszimilálódott sors társaink helyzete, náluk az esetek többségében az figyelhető meg, hogy a vallási kötelek lazulásával egyenes arányban növekszik magyarságtudatuk. Nyilván az sincs kizárva, hogy hitük és felekezeti hovatartozásuk érintetlenül hagyásával képezzék ki magukban az aktív KIT-et. Mindenesetre a magyar egyházak közösségén kívül állók, legyenek azok felekezeten kívüliek vagy nem magyar hitközösségek tagjai, csak akkor birtokolhatnak csorbítatlan KIT-et, ha történelmi mélységben asszimilálják a magyar művelődés azon vívmányait, amelyek ebben a közegben – az egyházak nyújtotta keretek között – születtek, s túl azon, hogy konfesszionális értékek, a *magyarságéi* is.

Mindent egybevetve: *a nemzeti kisebbségi identitásnak akár szétfolyó, akár így-úgy megszerkesztett vagy egyenesen ideologikus formája akkor igazán életképes, ha kialakulását, létét nem keresztezik más világnézeti konstrukciók, ha a KIT azt is kifejezi, ami e világlátások elemeiben felszívódott, s ha e világnézeti pluralitástól termékeny támogatásban részesül.*

1.12. A KIT MINT ISMERET (IS)

A világnézet amolyan rálátás a világra, létünk egészének szemlélete. Az ember azonban nem elégszik meg az ilyen légifelvétellel, amelyen a részletek elmosódnak, szükség van arra, hogy az apróbb domborzatokat, a régi lábnyomokat is ismerje, hiszen csak így világosodik meg benne, honnan jött, milyen a lét-környezete s benne ő maga. Ugyanez áll a világnézetekbe beleszővődő KIT-re is. A magyar kisebbségünk azonosságtudata, az eszményihez közeledő formájában, biztosítja *az önmagunkról és múltunkról visszaverődő elvont-egyetemes eszméknek és a kézzelfogható ismereteknek egymásba illesztését*. Sőt genetikailag az ideálist akkor közelítjük meg igazán, ha az *általános* – vagyis a magyarságtudat az *elvek* magaslatán – a számos *érzékletesen megfogható* tény, esemény *tudásából* nő ki. Más szóval *eszményi állapotban a magyarságismeret előfeltétele lesz a hiteles, kifinomult, magas szintű magyarságtudatnak*.

A nemzeti kisebbségi életforma aligha kedvez e premissza megteremtésének. A saját történelmünknek, mostani életmódunknak a megismerését fondorlatos eszközökkel akadályozzák. Olyan körülmények között, amikor mondjuk a Magyarországon megjelenő, a nemzeti múltat taglaló tudományos történelmi munka házkutatás alkalmával bűnjelnek minősül, amikor a román vámos nem aranyat vagy fegyvert keres bőröndünkben, hanem a *História* című folyóirat számait, nos, ilyen feltételek között a KIT-ünk támasztékát, az ismeretet igen nehéz megszerezni. De legalább engednék, hogy saját erőnkől határozottabban szorgalmazzuk az önmegismerést, történelmi mélységben vagy jelenlegi életvitelünk keresztmetszetét nyújtó szociográfiai eszközökkel. Ennek az önfeláldozó fáradozásnak még a közelmúltban is voltak tisztes

eredményei, Imreh István rendkívül ténygazdag múltfeltáró munkái, Egyed Ákos monografikus történelmi munkái vagy akár a manufakturiális munkakörülmények között született szociográfiai felmérések, így a *Változó valóság* címmel közölt, de csak két kötetet megért „sorozat” s annyi más közlemény megpróbálta *ismeretekkel* gazdagítani KIT-ünket. A kormányzat azonban kérelhetetlenül beleszólt önművelő munkálkodásunkba. Így később már nemigen biztosítottak nyomdajelentést a romániai magyar folklórkutatásnak, a nemzetiségi szociográfiának s legkevésbé a szigorúan nemzetiségtörténeti tanulmányoknak. Ezek a megszorítások ott vannak az erdélyi magyar folyóiratok szintjén is, a lapok kénytelenek (vagy egyesek túlbuzgósága miatt nem is kénytelenek, hiszen vannak, akik elébe mennek az ilyen hatalmi elvárásoknak) rendkívüli mértékben leszűkíteni a magunkról továbbított *ismeretek* körét.

Ami most már az *általánosított-összegező*, tehát a tudást az *eszméig* vivő törekvéseinket illeti, az ilyen KIT kibontását ugyancsak visszahúzó erők fékezik. Alapvető megszorítás az, hogy a romániai magyar nemzetiségről – ha egyáltalán megengedik – kizárólag csak az állampolitika rangjára emelt dogmarendszerben lehet szólni, márpedig ez a doktrína az egynemű állam elmeszüleménye köré rakódott le, s ekképpen *perspektivikus létezésünk* eleve kihull mindenféle, amúgy is megcsönkített önreflexióból. Hol vannak azok az idők, amikor az ország „legszeretettebb embere” még merte azt hazudni, hogy az „együttélő nemzetiségeknek” a létezése a távoli jövőben is ugyanúgy biztosított, mint a román nemzeté. Ha a jövőkutatást tudást szerző foglalatosságnak nevezzük, akkor a futurologiai ismeretek szinte teljes egészükben kihaltak nemzetiségi tudatunkból. De akkor miként lehet egyetemesen láttatni valónkat, hiszen ebben benne kell lennie a lehetséges jövőnknek is.

A román nemzeteszme ideológiai vaspántjai egy ideig nem fogtak körül bennünket olyannyira, hogy itt-ott ravasz fogásokkal ne tudtunk volna szabadulni szorításából. A sorok között (ha a cenzor nem volt vájt fülű) el-elszórtunk önazonosságunkat tudatosító gondolatokat. Majd erre sem adódott mód, hiszen a társadalomelméleti munkálkodást nemcsak hogy egyedül a kötelező ideológiai vonalvezetés szellemében kellett művelni, hanem ugyanakkor szinte kizárólag *egyetlen formai kifejezést* lehetett használni erre, nevezetesen a *román nyelvet*. Ilyen béklyókban nemigen számíthatunk arra, hogy az öntükrözés mégoly hézagos ismereteire támaszkodó nemzeti kisebbségi koncepciót propagálni lehessen.

Az önmagunkra visszanéző ismeret származhat a mindennapi tapasztalatokból, de ha az empirikus tudás nem rendeződik bele egy átfogóbb gondolati szerkezetbe, akkor könnyen félrevezet. Főleg ha az egyedek maguk elégtelen felkészültséggel, anélkül hogy tudnák, szűk körű személyes észleléseikből extrapolálnak. Így kerülnek be a KIT-be elhamarkodott általánosítások. Közvetlen környezetünkben, teszem azt, több gyáva nemzettársunkról tudunk, s indokolatlanul a *gyávaságot* mint olyant kisebbségi mentalitásunk egyetemes jegyének tartjuk (2.3.8.).

A társadalompszichológusok felmérésekre alapozva állítják, hogy minél többet tudunk valakiről, annál teljesebb értékű a róla alkotott véleményünk, kisebb a valószínűsége az előítéleteknek. Áll ez önmagunkra nézve is, hiszen az elfogult láttatás alól nem kivétel saját közösségünk sem. Ugyanakkor az önmagunkról szerzett mind teljesebb ismeret biztosíték arra, hogy saját kollektív énünket valóságként mutassuk be másoknak, s ez a rólunk alkotott előítéletek vitorlájából fogja ki a szelet. Íme, az ismeret úgy is, mint önismeret, úgy is mint rólunk-ismeret milyen sokat nyom

a latban nemcsak KIT-ünkben, hanem az imagológiai egymást tükrözésben is (2.3.6.).

Az ismeretelméleti komponens kiemelt szerepét a KIT-ben nem kellene addig növelni, hogy magát az identitástudatot azonosítsuk a tudással. Talán még az sem áll, hogy az önismeret mennyisége és a KIT szilárdsága, mindkét változó vonatkozásában, egyenes arányban áll. Az egyik oldalról nézve: *létezik szilárd KIT anélkül, hogy dús önreflektáló információk halmazát birtoklná valaki.* Az az egyszerű székely bácsika, aki sohasem olvassott a székelyek eredetéről, minden ízében átélheti magyarságát. A másik oldalról szemlélve már nem tételezhetjük fel egyértelműen az egyenes arány hiányát. *Az ugyanis kevésbé elképzelhető, hogy valaki tudományos pontossággal ismerje saját népének történelmét, kisebbségi sorba került nemzetcsoportjának mai létállapotát, s ez ne hasson ki kedvezően azonosságképre.* De még ilyenkor is áll a fenti feltételezés, miszerint *az azonosságot hordozó tudati formáció nem lehet kizárólag gnoszeológiai valósághoz való viszonyulás.* A *logikumot*, a tudományos létleképezést kiegészíti nemcsak a sokat emlegetett *emotivitás* – szélesebb tartalommal a magyar kisebbségi psziché –, hanem ugyanakkor az *erkölcsi* hozzáállás, a *politikai-jogi megfontolások*, az *értékelés* mozzanata, tehát az *axiológiai* szempont, a *cselekvési diszpozíciók*, avagy a *praxiológiai* folytatás és így tovább. A tudásnak ezen belül mint *rendező elvnek* van meghatározó funkciója, hiszen valamennyi felsorolt alkotóelem zavarmentes működése végül is attól függ, milyen mértékben támaszkodik külön-külön és együtt létezésünk valóságáig ismeretére.

S ezzel elérkeztünk a KIT mint ismeret (is) gondolat sarkalatos pontjához, a tudás *adekvátságának*, *megbízhatóságának* összetett kérdésköréhez. Anélkül, hogy belevesznénk az *igazság* mibenlétét taglaló bölcseleti eszmedzsungelbe – mert hiszen a tudás hi-

telessége éppen az igazságelméletek témakörébe vág –, szűrjünk ki e teóriákból néhány, a kisebbségi létviszonyok között hasznosítható mondanivalót.

Az első ilyen vitatott problémafelvetés az, *vajon igaz ítékezéseinknek van-e nem tőlünk függő tartalma*. Esetünkben bonyolítja ezt a kérdést az, hogy amiről a valóságnak megfelelő tudást akarjuk szerezni, abban mi magunk is benne vagyunk, így az *öntükrözés* során szeretnénk megbízható információkat gyűjteni önmagunkról. A szubjektum és az objektum ezek szerint interferál, *aki* megismer és *akit* (amit) meg akarunk ismerni, nem határolódik el egymástól. Ezt a nehézséget nem lehet áthidalni oly módon, hogy az *egyed* és a *közösség* közé szigorú határvonalat húzunk mondván: én *mint egyed* szeretném megismerni *kollektivitásomat*, ami nem én vagyok, hanem ítéleteim tartalma. Való igaz, hogy ez az ismeretszerzés nem olyan *lélektani introspekción*, amelyben az alany a saját megismerő aktusának kizárólagos tárgya. A KIT-et ismeretekkel feltölteni kívánó szubjektum *társadalomlélektani* befogadásra szánja el magát, de ezt csak úgy teheti meg, ha ő maga mint kollektivitásának része felkutatja a közösségének *őbenne is testet öltő* jegyeit, tehát számára a mi-tudat tartalma nem lehet *tiszta* objektivitás. A teljes kívülállás lehetőségétől tehát el kell tekinteni. Még akkor is, ha a megismerő ember az önfeltáró buzgólkodása során a régmúltba kalandozik el, ugyanis ezek az ő tudatához mérten valóban kívüli események (hiszen ő maga, más korban élve, nem vehetett részt bennük), amelyeket elődei éltek át, végső fokon saját „élményei” lesznek; a *saját* ugyanis ezúttal a hozzánk tartozókkal együtt kimódolt, történelmileg módosult énünket jelenti; ekképpen a *saját* az önazonosságát minden változás ellenére is megőrző minőségként tételeződik. Ilyen meggondolásból beszélünk-írunk mondjuk a török elleni *harcunkról* – bár mi nyilván nem lehettünk részesei –, érez-

zük *mienknek* Bethlen Gábort – bár nem lehettünk kortársa vagy tartjuk hozzánk tartozónak a szomszédban lakó barátunkat, akivel nap mint nap találkozunk.

Az eljárás tehát ez: behelyezzük magunkat a velünk egyívásúak tömegébe, eltekintünk a történelmi konkrétól, attól, hogy minden, ami úgymond velünk történt az adott korban, tulajdonképpen a minket akkor „képviselő” személyek cselekedetein, szenvedésein vagy örömein keresztül lett valóságos, s így megkapjuk a *mi*-nek törtől-időtől függetlenített, de mégis a tér-idő koordinátákban érvényesülő fogalmát. S ezt a hozzánk mérten részben objektivizálódott, ám ezt a rajtunk kívüliséget ennek ellenére mostani szubjektivitásunkba beleolvasztó történevsvonalat próbáljuk úgy megismerni, hogy az igazság filozófiai értelme vonatkozzék ebbéli törekvésünk eredményére: az *ismeretre*. Képmást képezünk ki magunkról, s ennek során az *eredeti* és a *leképezett* eredeti különbözni fog egymástól, hiszen még ha a képmás tárgya *mi magunk* vagyunk is (a *kollektív én* fogalomköre szerint), a hasonmás ennek ellenére eltér az objektumtól, a kép nem azonos a *mi*-vel, hiszen a *mi-ben létezőt* is jelenti: a tudatban megtalálható gondolattal, eszmével, tényregisztrálással, értékeléssel stb. egyenlő.

Amik ismeretekként *magunkat* adják vissza, és amik *mi magunk* vagyunk-voltunk, szerkezetileg nézve sem takarhatják teljesen egymást. A kettő közül valamelyik mindig gazdagabb, ilyenolyan ismérvek szerint mérlegelve ezt a gazdagságot. Mindenekelőtt sokkal szerteágazóbb a *valóság*, vagyis az *ismeretek forrása*. A történelmi múltunk és jelen valóságunk nyilván összehasonlíthatatlanul dúsbab az elképesztő sokszínűségével, mint az az ismeret, amelyet róla szerzünk. Szükségképpen tehát a szelektálás, a KIT nem ölelheti fel mindazt, ami ténylegesen történt vagy történik velünk. A válogatást azonban hozzáértően kell elvégezni, ha

azt akarjuk, hogy ami a szűrőn fennakad, az általános tendenciává álljon össze, a lényegi jegyeket egymásba illesztő tablóvá válják. S éppen itt mutatkozik meg a többlet a *mi-ábrában*. A történetiség a maga „szennyeztségében”, ezer és ezer erre-arra cikázásával, lényegtelen egymást keresztező áramlataival sokkal összekuszáltabb, mint a róla tudományosan elkészített, az erővonalakat kirajzoló másolat. Így egy igazán adekvát KIT-ben a történeti míláltatás, a lényeg kiemelése értelmében, sokkal gazdagabb, mint egy esetleg minden részletet lemásoló tudati fényképfelvétel. A *történetiség* a nagy ágas-bogas, agyonbonyolított részleteivel csak akkor lehet igazán belső mozgatója KIT-ünknek, ha tudományos apparátussal kimagoljuk belőle a kibontakozás *logikumát*, s ezzel megkapjuk önazonosságunk tartósságának fő vonalát, amely eredőként domborodik ki az ide-oda húzó erők paralelogrammájából. Ezt a műveletet természetesen csak magyar kisebbségi közösségünk kiválóságai képesek elvégezni, hogy aztán a végeredményt kívülről betáplálják azoknak a kisebbségi nemzettársainknak a tudatába, akik – ha érdeklődnek is a múlt és jelen iránt – egymagukban csak ilyen-olyan adatokat tudnak felhalmozni belőle, a kívülről jövő segítséggel viszont egységes azonosságtudattá képesek transzformálni az egyébként szétszórt tudattartalmaikat. De kik legyenek a kiváló tudósok, akik ki tudnak emelkedni sorstársaik köréből, hogy a közkinccsé tett ismeretekkel megmintázzák az egész közösség KIT-jét? Elsősorban a *történészekre* és a *szociológusokra* hárul ez a feladat. Éppen ezért szemléljük aggodalommal KIT-ünk tudományos megalapozásának ügyét olyan körülmények között, amikor megszűnt a magyar nyelvű szociológus-képzés, s míg néhány évtizeddel ezelőtt a Bolyai Egyetemen esetenként egy-egy évfolyamon két, külön-külön huszonöt-harmincas létszámú magyar történész hallgatót képeztek ki, addig a szintiszta ro-

mán tannyelvű történészképzésben országos méretekben egy-egy évfolyamon alig találunk két-három magyar fiataalt.

1.13. NEMZET – TERÜLET, GAZDASÁG

Létünk tudományos mérlegelését célzó kollektív igyekezetünk szükségképpen beleütközik egy alapvető feladatba: tisztázni kell a *nemzet* mibenlétét, enélkül nem tudjuk elhelyezni *kisebbségi* önmagunkat, nem lesz magas fokon működőképes a KIT-ünk.

A nemzet fogalmának vizsgálata, e közösségi forma tudományos meghatározása rendkívül szerteágazó téma, sok vitát provokált, könyvtárnyi irodalma van. Ez alkalommal ennek még csak vázlatos lereagálására sem vállalkozhatunk. Ragadjunk ki ebből az őserdőből valamit, azt, ami a második világháború utáni kisebbségi életünket döntő mértékben befolyásolta: a *sztálini koncepciót*, illetve annak felülvizsgált, de mégsem elvetett, inkább csak itt-ott toldozgatott-foldozgatott, más címkével ellátott változatát, amely lényegében a román politikai életben és gyakorlatban továbbra is uralkodik. Nem steril spekuláció az ilyen búvárkodás, hiszen a *nemzeti kisebbség* fogalma, s ezen keresztül az irányunkban megmutatkozó hatalmi *magatartás* a mindennapi életben, tulajdonképpen meghosszabbítása a nemzet definíciójának és az ún. román nemzeteszmemnek.

Ismeretes, hogy az egykor klasszikusnak kikiáltott sztálini meghatározásban négy komponens volt: a *nyelv*, a *terület*, a *gazdasági élet* azonossága, valamint a *kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkat* – ezeknek a tényezőknek a jelenlétében kialakult *tartós közösség* volt nála azonos a nemzettel. Furcsa dolog, de

a hipertrófiás dogmatizmus légkörében a paranoiás betűragók nem helyeztek kellő súlyt arra, hogy prófétájuk akkor, amikor a meghatározást útnak indította, tulajdonképpen a nemzetek *kialakulására* utalt. (A definícióban ugyanis az áll, hogy e közös jegyek alapján *keletkeznek* a nemzetek.) Ennek következtében a két sík – a nemzetek *megjelenése* és *megléte* – összemosódott, holott a valóságban, minden dogmától függetlenül, egy közösség *megszületésében* közrejátszott meghatározók és a *kiformálódás utáni* létállapotokat determináló tényezők között alapvető eltérések mutatkozhatnak meg. E különbségtétel a mi nemzeti kisebbségi nézőpontunkból rendkívül fontos. Arról ugyanis – Sztálintól függetlenül – vitatkozni lehet, hogy a mi nemzetünk kikristályosodásának folyamatában milyen szerepet játszott mondjuk a közös terület vagy a gazdasági élet egysége, de azt el kell fogadnunk, hogy ugyanezek a tényezők, azután, hogy nemzetünk létrejött, majd tragikus migrációkat élt át, minek következtében milliós tömegek szakadtak le testéről, már *nem lehetnek döntő kritériumai az együvé tartozásnak*. Vonatkoztatva ezt alapfogalmunkra: *KIT-ünket csak megzavarná, ha kisebbségi nemzeti létezésünket összefüggésbe hoznók a területi vagy gazdasági egység ismérével*.

Érthető, hogy a másik oldalon, a monolit állami neosztálinista román nemzeti ideológiában a formálisan, úgymond, túlhaladott sztálini nemzetképzetnek ezt a két elemét nemhogy nem ejtik el, de éppenséggel felfokozzák, anélkül hogy bevallanák, kitől származik az eredeti alapeszme. Több vonatkozásban hasznosítják a nemzet definíciójában a területi és gazdasági élet azonosságát, így a román nemzet *genezisének* romantikus ábrázolásakor (ez a nyíltan exponált, egyedül elfogadhatónak kikiáltott és széles körben terjesztett *nemzettörténeti* nézőpont), burkoltan, de jól érthető formában a Romániában élő „*másajkúak*”-ra vonatkoztatva. A román történetírás néhány alapvető fikcióra támaszkodik, s az ud-

vari historikusok ezekhez igazodva mutatják be a nemzettörténelmet. Ilyen „hitbizonyosság” az, hogy a román nép egész története során három, egymástól elválaszthatatlan országban (fejedelemségekben) élt, ezek – minden úgynevezett határok ellenére – összefüggő területet képeztek, s a gazdasági egységük sem hiányzott, így a nemzetté válásban, éppen úgy, mint a nemzeti egység megszilárdításában, ennek központi szerepe volt és van. Mi ez, ha nem neosztálinista újrafogalmazása annak, amit mondjuk az ötvenes években ilyen hangerővel még nem mertek kimondani?

Közbeszólhat bárki: de hiszen ez egy nemzet szigorúan vett önértékelése, amelyet a tudományos fórumokon cáfolni lehet és kell, de végül is mindenkinek a maga baja, ha önmagáról illuzórikus történelmi képmást készít. Így is volna ez, ha nem lenne benne még valami, amelyet a legkevésbé sem sorolhatunk az *önértékelés* kategóriájába. Hiszen ez a dogmarendszer minket, romániai nemzetiségeket is odaállít a torzító tükör elé, s teszi ezt nemcsak múltunk meghamisítása, hanem jelenünk és főleg jövőnk bizonytalanná tétele céljából. Hadd fejezzük ki primitív szillogizmusban ezt a manipulációt: a terület és a gazdaság egysége az adott nemzet megjelenésének alapvető meghatározója; ez a terület és gazdaság a *román* nemzet keletkezésének bölcsője; következésképpen ezen a területen a *román* nemzet és *nem más nemzet* jött létre. Jó, jó, de akkor mi történik velünk, akiknek a léttérünk ugyanaz, mi Erdélyben talán nem formálódtunk nemzetté, mert a megfelelőbbétehetetlen tézis szerint bennünket, úgymond, sem a terület, sem a gazdasági kapcsolatok soha nem kötöttek össze a mostani államhatárokon túli társainkkal? A folytonosság megszállottai ezt így teli szájjal nem hirdetik, de abból, amit állítanak, mégiscsak az igenlő válasz következik.

A jelenünk és jövőnk megítélésében már nem ilyen szégyenlősek. Ebben a konstellációban a gazdasági determináns akár el is

szürkülhet, marad a területileg elkülönült voltunk – vagy a másik oldalról nézve az, hogy a románság „ősregi” territóriumán élünk –, s ez elég ahhoz, hogy meglétünk tartósítása kétségessé váljék, hiszen előbb-utóbb amúgy is megszűnik minden „felületes” és „nem megalapozott” közösségi „ábrándunk” azokkal, akik egy Párizs melletti kastélyban a térképre húzott vonal mögött élnek.

A tanulság mindebből kiolvasható: *a KIT tudományos kötőanyagából a jelenre nézve ki kell hagynunk a nemzetfogalomba beleprésselt területi és gazdasági közösség ismérvet.* Más dolog, hogy ugyanezek a tényezők mint közös *múltunk* tartozékai KIT-et fenntartó erőket tartalmaznak. Nemzeti hovatarozás-tudatunk erősítése szempontjából nem közömbös, hogy nemzetté válásunk közös területének helységneveihez minden nemzettársunkéival azonos gondolatokat, érzelmeket asszociálunk, azt mondjuk: Vereckei-szoros, társul hozzá Árpád apánk, Mohácshoz a vész, Madéfalvához a veszedelem. Persze megvan ennek a történelmileg közösnek a másik oldala is: annak következtében, hogy hosszú ideje együtt élünk az erdélyi románokkal, az övéikkel is közös történelmi eseményekre emlékeztetnek ezek a tájak, városok, még ha esetenként egymástól különböző értékítéletekkel kiegészítve is. Temesvárról szólva mindannyiunkban felvillanhat, hogy a hagyomány szerint itt ültették tüzes trónra a parasztvezér Dózsa Györgyöt. Ez a városnév minden bizonnyal a románságot is büszkeséggel tölti el, hiszen történészeik beléjük táplálták: aki *erdélyi*, az *román*, így Gheorghe Doja is a *román* jobbágyok ügyéért áldozta életét. Ez a helyhez kötött esemény – amellet, hogy a mitudatunk átfogja és velünk egyneműsíti a tűzkoronás férfit – benünk felháborodással is társul, na nem, nem kizárólag a parasztkirályon esett sérelem miatt, hanem azért is, mert őt s vele együtt „Temesvárt” elorozzák tőlünk, ki akarják iktatni népünk múltjából. Azt mondják: *Gyulafehérvár*, s ehhez a románokban a Nagy

Egyesülést kimondó népgyűlés képe társul, azé a népgyűlésé, amely a román történészek szerint eldöntötte Erdély sorsát, hiszen, úgymond, Trianonban csak „jóváhagyták” az itteni elhatározást. Azt mondják: *Gyulafehérvár, s bennünket, a romániai magyarokat nosztalgikus hangulat fog el, hiszen itt, ezen a népgyűlésen fogadták el azt a határozatot, amely teljes egyenjogúságot ígért nekünk, ideszakadt magyaroknak – amit aztán sohasem ültettek át a valóságba.*

Ne folytassuk, hiszen a példák csak mennyiségileg támasztanák alá azt, amit KIT-ünkre nézve mint végső következtetést már most levonhatunk: *nem annyira a közös terület, mint inkább az adott területen történtek, illetve azok kihatása a különböző nemzetiségű csoportokra játszik nemzetformáló, illetve nemzeti érületet fenntartó szerepet.*

A világért sem akarjuk azt elhiteni, hogy a közös terület – legalábbis a nemzetgenezis lezáródása után – nem kerülhet bele a tudományos nemzet-meghatározásba, ebből az állításból az következne, hogy KIT-ünkre nézve közömbös a területi elszigetelődésünk anyanemzetünktől. A mai állapotok között azonban nem annyira egymagában a területi elhatároltságunknak van kedvezőtlen hatása azonosságtudatunkra, hanem annak, hogy ezt a nem tőlünk függő realitást nem engedik áthidalni a *személyi* vagy *kollektív* kapcsolatok elmélyítésével. Végül is a közös terület, amely a nemzet kialakulásának folyamatát kedvezően befolyásolta, nem annyira önmagában volt mozgató erő, hanem azáltal, hogy lehetővé tette az emberek közötti szorosabb kommunikatív és más természetű nexusokat.

A *gazdasági tényező* nemzeti kereteket meghúzó funkciójáról nem lehet sok mondanivalónk. Ha a közös terület – mint kifejtettük – leginkább a nemzet kialakulása során játszott szerepet, a nemzetté alakuló embercsoporton belüli kapcsolatok elmélyítésé-

vel, fokozottabb mértékben áll ez az ökonómiára. Érzésünk szerint nem kell megtagadnunk, hogy a tőkés gazdálkodás sajátos egységteremtő hatásai, a feudális szétदारabolódásnak az eltűnése a nemzetet meghatározó többi ismérv megjelenésének szükségképpen feltétele volt. De a kialakulás *után* e tekintetben megváltozott a helyzet. *Kiszakadnak a nemzettestből olyan részek, amelyeket a termeléssel, a cserével kapcsolatos szálak nem fűznek az anyanemzethez, anélkül azonban, hogy ezzel megszűnne a nemzethez tartozásuk.* Ez jellemzi nemzeti kisebbségünket. Meggyőződésünk, hogy *a gazdasági egység hiányában a közös tudatunkból nem fog kiveszni a nemzetünkhöz való tartozás átélése, KIT-ünk életképes lehet, annak ellenére, hogy a romániai gazdasági struktúrába szerveződve élünk.*

1.14. NEMZET ÉS NYELV

Minden nemzet-meghatározásnak központi magva a *közös nyelv*. Ennek a determinánsnak a szemszögéből már szükségtelen különbséget tenni a nemzet keletkezése és a kiformalódott nemzet állapota között, hiszen az, ami a létrejövésben lényegi, megtartja ilyen minőségét a közösség kiforrott életformájában is.

Látszatra a nyelv csak *formai* kifejező eszköze a *tartalomnak* – vagyis a gondolatnak, érzelmeknek, ismereteknek, mondanivalónak stb. –, külsőlegessége a mások számára felfoghatóvá válását szolgálja. E látszat mögött azonban a neki ellentmondó lényegét már rég kimutatták a szaktudományok. A gondolkodás és annak nyelvi matricája visszacsatolós viszonyban áll egymással, valójában anyanyelvünkön nemcsak *megnyilvánulunk*, hanem *gon-*

dolkodunk is. Erre a szakdiszciplínákban bőségesen igazolt, közismert tényre azért kell kiemelten emlékeztetnünk, mert a nemzeti kisebbségi létközegben elveszti tisztán tudományos igazság minőségét, egzisztenciális problémává nő. Sémákba egyszerűsítve: *addig létezőnk nemzeti kisebbségként, amíg gondolatvilágunk ezt a léthelyzetünket KIT formájában megőrzi*; elménk külső kényszerhatások elleni védelem céljából körül tudja bátyázni magát, a gondolat szabadon szárnyal jogi törvényektől, megszorító intézkedésektől függetlenül; *a gondolat azonban csak nyelvi burokból éléképes*, létezéséhez hozzátartozik önmagának kinyilvánítása; ha a gondolatot nem is, de annak szavakba való rögzítését intézkedésekkel akadályozni lehet; *a ki nem nyilvánított gondolat előbbutóbb elsorvad*; így az anyanyelvhasználat körének erőszakos leszűkítésével végső soron sebezhetővé válik az is, ami egyébként védett: *a magyar kisebbségi tudatvilágunk*; s a kör ezzel bezárult: mivel csak addig létezőnk magyar kisebbségként, amíg tudatunk megőrzi ezt a státust, *a KIT elleni közvetett, a nyelv közegén keresztül folytatott támadás fennmaradásunkat veszélyezteti*.

Társadalombölcseleti fogalomrendszerben is kifejezhetjük ezt ekképpen: a gondolkodás és a nyelv kölcsönhatása a kisebbségi életben fokozottabb mértékben, mint máshol, megszűnik egyértelműen lélektani-nyelvészeti szakkérdéssé lenni, *társadalomontológiai tartalmat kap, az emberközi viszonyok módosulásának egyik mozgatójává lép elő*. Ennek a lételméleti ténynek több elágazása van. Így: az anyanyelv már pusztán azért sem semleges forma az általa kommunikált tartalomhoz mérten, mert segítségével társadalmi kapcsolatok szilárdulnak meg, elvesztésével pedig társadalmi átcsoportosulás megy végbe – az anyanyelv feladása ugyanis az egyik nemzeti közösségből a másikba való átvándorlás folyamatával egyenlő –, jelzett funkciója révén tehát nem csupán a tudati, hanem a társadalmi létszférában, a humán hálózatban is

képes alapvető változásokat kiváltani azon keresztül, hogy közvetít-e vagy sem bizonyos tudattartalmakat. Az anyanyelv híd, amely *összeköti az eszmét a cselekvéssel*, hiszen minden nagy társadalmi mozgalom az előrelátó, bölcs elmék felhívására indul el oly módon, hogy ezer és ezer egymással kommunikáló elégedetlen ember céljait a nyelv segítségével összeegyezteti. A társadalmi praxis irányába nyitó képességével a nyelv – nyilván ezúttal is gondolatközvetítő funkciója révén – az ember létezési módját megváltoztató mozgatók közé kerül. Lételméleti vonatkozás az is, hogy az anyanyelv nemcsak szűkebb körben, az egyazon területen élő, egymínőségű emberek között szilárdítja meg a kötelekeket, illetve hangolja össze a cselekvés irányait, ugyanezt képes elősegíteni a területileg egymástól elkülönített egy nemzetiségűek között is, viszonyokat – ezúttal tó/viszonyokat – módosító lehetőség húzódik meg benne.

A nemzet meghatározásába belefoglalt nyelv – ez a fentiekből kiderült – a kisebbségben élő nemzettöredék nézőpontjából legkevesebb két funkciója révén lesz életbevágóan fontos: egyrészt ezen keresztül is kifejezzük *egymáshoz tartozásunkat* azokkal, akikkel területileg és gazdaságilag nem lehetünk egyek, másrészt *önmegszervezésünk legfőbb eszköze*. Mindkettő szálla a beolvasásunkat előkészítő többségi nacionalisták szemében. Éppen ezért az anyanyelvhasználat körét abból a célból igyekeznek szűkszűkíteni, hogy ezzel mindkét rendeltetését visszafogják. Ez a kettősség számunkra tulajdonképpen nem egymástól különböző cél, hanem egyazon jelenség két oldala: amíg a nemzeti kisebbségi törekvéseink összehangolását a nyelvi közvetítés segítségével biztosítani tudjuk, addig a KIT-ünk éberem munkálkodik bennünk, s ez a magyarságtudat – egyebek között ugyanazon nyelvi közegen át – a „külső egységünket” is szilárdítja; s ugyanez a másik oldalról megközelítve: a határainkon kívül élő nemzettársainkkal fenn-

tartott anyanyelvi kapcsolat, az így ide áramló tartalmakkal egybefolyva, én-tudatunk tartósítását szolgálja.

Az államvezetés a legváltozatosabb eszközökkel próbálja eloszlatni a nyelvünkben rejlő energiát. Nem elégszik meg azzal, hogy a tömegkommunikációs formákat szigorúan ellenőrzi, nehogy a magyar szó Romániában az államhatalom részéről károsnak tartott, a határokon átnyúló *közösségi érzületet* árassza. Igen régi tendencia ez, hiszen még az ötvenes években megváltoztatták az egyetlen romániai központi magyar nyelvű napilapunk címét, a *Romániai Magyar Szó*ból *Előre* lett, nehogy a régi címben szereplő „magyar” az „ország” összetételű változatot asszociálja, s azt a képzetet keltse, mintha mi is „olyanok” lennénk, mint ők, odaát, saját országukban. A szigorú ellenőrzés később is működött, de radikálisabb utasításokkal társult, *felszámoltak számos tömegkommunikációs fórumot*. Megszüntették a területi rádióstúdiók adásait, ami elsősorban a magyar nyelvű információs szolgáltatást érintette. Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Temesváron annak idején úgy szervezték meg a magyar műsorok sugárzását, hogy ezek időben követték egymást, ehhez igazodott a bukaresti magyar adás is, így gyakorlatilag a romániai magyar lakosság szinte egész nap saját anyanyelvén kaphatott tájékoztatást, szórakozhatott, művelődhetett a *romániai* információs csatornákon keresztül. Az más kérdés, hogy *mondanivalójukban* ezeknek a műsoroknak a kül- és belpolitikai, művelődéspolitikai, gazdasági és gyakran kulturális adásai is csak formájukban – a nyelvi kifejezésben – különböztek a románul közvetítettektől, de valamit az is jelentett, hogy mondjuk az ultrahazafias versek magyarul hangoztak el, hiszen a nyelvi hordozó konzerválása a tartalomtól viszonylag függetlenül is végbemegy; erre mondjuk végső kétségbeesésünkben: mindegy, hogy mit, csak magyarul halljunk valamit. Felszámolták a televízió amúgy is rövid magyar adásait, s ez a

magyar nyelv visszaszorításánál jóval többet jelentett. Nemcsak azért, mert a képszerűvel összekapcsolt nyelvi közvetítő mindig hatékonyabb, hanem azért is, mert egy ilyen nemzetiségi intézménynek *kollektív szervező* szerepe is volt, például irányította a táncházmozgalmat, az azonos nemzetiségűek különböző csoportjai összegyűlhetnek, találkoztak, közös célokon, terveken törhették a fejüket a felvevőgép előtt, egyszóval mozgásba jött a nyelv másik említett funkciója, az *önmegszervezés*.

Hamis az az indok, hogy anyanyelvünk drasztikus visszaszorítása ilyen intézkedésekkel kizárólag a gazdasági helyzet romlásának, a kényszerű takarékoságnak tudható be, s úgymond a román-ságot is ugyanúgy érintette, hiszen *általában* csökkentették mind a rádió-, mind a televízióadások időtartamát. Más ugyanis a kevésből elvenni ugyanannyit, mint a sokból. Ennek a méltányosnak egyáltalán nem nevezhető eljárásnak következtében ugyanis a romániai magyarság számára *megszűnt* annak a lehetősége, hogy *folytonosan* hallgasson anyanyelvén romániai adást, a román rádióhallgatók viszont, minden megrövidítés ellenére, élhetnek ezzel a lehetőséggel. Ami pedig a tévéadásokat illeti, itt az „azonos korlátozás” a mi oldalunkon a „valamiből” a „semmibe” való átmenetet jelentette. Ha kizárólag csak gazdasági okok játszottak volna közre, akkor az *arányos* csökkentést alkalmazták volna.

A nyelv társadalomontológiai hatásainak van még egy el nem hanyagolható formája. A társadalmi létezés nemcsak az emberek, közösségek, csoportok egymás közti relációrendszerét jelenti, ott van a másik sáv is: *a szellemi alkotásoké*. S ha a gondolat kifejezésének legelterjedtebb módja – a nyelv – az információk közvetítésével vagy éppen ellenkezőleg e természetes hivatásának akadályoztatásával alapvetően befolyásolja – szűkíti vagy kiszélesíti – egyes embercsoportok, nemzeti közösségek kapcsolatkörét, s így beleszól a társadalmi szerkezet módosulásába, ugyanez a nyelvi

formaelem erőteljesen rányomja bélyegét az *ember alkotta anyagi létezésre is*. A nyelv ebben a hatásmezőben fontos feladatot lát el, olyan fő formakeret, amely biztosítja a tudás, az intellektuális alkotás eredményeinek rögzítését, tárolását, leginkább a nyelv segítségével terjednek a művelődés, a tudomány értékei az egy nyelvet beszélők körében.

Az anyanyelvhasználat elé emelt gátak politikája tulajdonképpen azt a célt követi a társadalmi nexusok birodalmában, hogy *hozzájáruljon beolvadásunkhoz*. Egyébként ugyancsak a kölcsönös kontaktusok között kelnek életre az emberi elmealkotások, mindaddig, amíg nem kerülnek be a kommunikációs hálózatba, csak üres lehetőségek maradnak. Tehát a nyelvi korlátok ezúttal is *viszonyokat módosító következményeik* révén jelentenek veszélyt nemzeti kisebbségünk létére. A nemzetiségi intézmények és a magyar nyelvű szaklapok hiánya, a magyarokta vidékeken a helytörténeti múzeumok anyagának átrendezése oly módon, hogy az állományból a többség mindenkorai múltbeli prioritása derüljön ki (ezt egyébként úgy érik el, hogy a régi magyar emlékeket eltávolítják), a népdalgyűjtés, nyelvjáráskutatás megnehezítése (jellemző, hogy a moldvai csángók lakta falvakba „idegeneket” – magyar folkloristákat – nem engednek be, a hatóságok igazoltatják és eltávolítják a merészebb vállalkozókat), a könyvtárakban zárolják a magyar múltra vonatkozó munkákat (például a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban főszámolták a *Régi magyar könyvtár* elnevezésű részleget, ahol mintegy másfél ezer 1700 előtti, Magyarországra vonatkozó művet lehetett tanulmányozni, a tájékoztató részleg polcairól lekerültek olyan közkézen forgó munkák, mint a *Magyar néprajzi lexikon*, jellemző, hogy még a *Magyar Értelmező Szótár*nak a második kötete is hiányzik, mivel ebben van az „Erdély” szócikk), a rádióstúdiók magyar műsorainak legértékesebb adásaiból annak idején aranyzalag-tárat állítottak ösz-

sze, ezeken dokumentumértékű szövegeket, jeles előadóművészek hangját rögzítették, e pótolhatatlan emlékeket elszállították, s nedves pincékben végső megsemmisítésre ítélték, így az utókor aligha fogja hallani Kovács Györgyöt, a színészt szavalni vagy Kós Károlyt visszaemlékezni a múltra – ezek s az ezekhez hasonló jelenségek mind azt példázzák, hogy a nacionalista nemzeteszmét fennen hirdető vezető körök jól ismerik a szállóigénket – nyelvében él a nemzet –, s igyekeznek visszájára fordítani: *vegyük el nyelvét, s meghal a nemzet* – főleg ha kisebbségi.

1.15. KULTÚRA ÉS LELKIALKAT

A nemzeti hovatarozásunk gyűjtőpontja a kultúra közössége. A román nemzeti teóriában a művelődés mindenkori egysége – még az egységes román állam megteremtése előtt – kiemelten fontos dogma.

Sztálin a maga idejében a *kultúra közösségében megnyilvánuló lelkialkatról* szólt, ezzel végeredményben az eléggé szétfolyó „lelkialkat” jelenségét a *kultúra elé* helyezte, hiszen a *művelődés* – eszerint – *csak megnyilvánulása valaminek: a nemzeti lelkiületnek*. Anélkül, hogy Romániában a nemzeteszme propagálásakor valaki is Sztálinra hivatkozna, lényegében mégiscsak egy fölnagyított sztálini gondolatot állítanak a központba: *meghirdetik a román nép különleges pszichikumának misztikumig fokozott illúzióját, s csupán ennek lecsapódásaként értelmezik a nemzeti kultúrát*. E tekintetben a hivatásos udvari ideológusoknak van kire támaszkodniuk, hiszen mondjuk az olyannyira földicsért Lucian Blaga a maga rejtelmes filozófiai eszmefuttatásai során felfedezte

a báránycáról szóló román balladában (Miorița) a különleges „román lelket”, azt a specifikus „mioritikus” életeret, amelyben a románság él, s amelynek kulturális leszűrődése az említett népi alkotás. Tehát *előbb* honosodik meg e tájak domborzatából, az itt élők fő foglalkozásából, a pásztorkodásból ihletődő különleges lelkivilág, s *ezután* öntik ezt a lelkületet népi alkotásokba, amelyből aztán az utódok visszakövetkeztetnek az eredeti pszichikumra. Mi más ez, ha nem a „kultúra közösségében megnyilvánuló lelki-alkat”?

A valóságban nyilván sokkal bonyolultabb a nemzeti mentalitás és a nemzeti kultúra egymásra hatása. A visszacsatolásról persze nem feledkezhetünk el. A művelődés ugyanis kifejezési forma is, meg lelkületet modelláló energiahordozó is, nem létezik tehát egy eleve adott, a kultúrát kauzális időbeni egymásutánosság értelmében előidéző „lelkialkat”, mint ahogyan azt a bizonyos lelkületet sem lehet egyértelműen a művelődésből levezetni. Ezt a kölcsönhatást jó tudatosítanunk KIT-ünkben, mert felismerése védőpajzs a létezésünket alapjaiban megingatni hivatott, ellenünk irányuló támadásokkal szemben.

Tanúi vagyunk ugyanis a következőknek: a misztifikált és az egyirányú meghatározottsági ívet – a lelkülettől a kultúra felé vezető vonalat – kiemelő nacionalista nemzetgondolat ezt a tézist akarva, nem akarva hallgatólagosan a más nemzetiségűekre, így a Romániában élő magyarokra nézve is kénytelen elfogadni. A dogma, ha következetesen kiállnak mellette, akkor is szent, ha másokra érvényesítik. Nos ebből az kerekedik ki, hogy a megfoghatatlan „lelkialkathoz” közvetlenül nem lehet hozzáférni, hiszen ez minden nemzet kollektív énjének mélyvonulata. Következésképpen marad a közvetett és járható út: *a kultúra elsorvasztásán keresztül kell működésképtelenné tenni a nemzeti mentalitást.* Hiszen nem lehet törvénybe iktatni azt, hogy szűnjön meg a nemzeti

kisebbségek sajátos érzésvilága, gondolkodásmódja, de a művelődési intézményeket rendszerint föl lehet számolni, s ez áttételesen elcsenevésztesíti azt is, amihez nem tudnak hozzányúlni, a különleges lelkivilágot. Hiszen ha az a bizonyos lelkialkat a *kultúra közösségében* testesül meg, akkor e megnyilvánulási formájától megfosztva nem lehet sokáig életképes – ezt „ők” is tudják.

Ebbe a számításba azonban minden bizonnyal hiba csúszott.

Elsősorban: a nemzeti léthez minden kétséget kizárva hozzátartozik valamilyen *észjárás, temperamentum*, a dolgok, események lereagálásának milyensége, *érzelmi viszonyulás, értékítélkezés* s annyi más pszichés mozzanat, amely sajátos ugyan, de nem olyan értelemben, mintha más nemzetekben nem lenne meg ilyen vagy olyan formában. A specifikumot inkább az biztosítja, hogy valamely nemzet tagjainak többségében milyen módon és milyen arányokban keverednek ezek az egyébként egyetemes emberi mivoltunkhoz így-úgy hozzátartozó jegyek. A baj az, hogy hozzászoktunk a fölnagyításhoz, az angolhoz mondjuk a hidegvért, a némethez a pontosságot, rendszereteket társítjuk, többé-kevésbé (gyakran kevésbé) indokoltan. Mindenesetre a sajátos lelkiület jelenlétét nem tagadhatjuk. Az viszont nem áll, hogy ezek a lelki ráhangolódások a dolgokra egyszer s mindenkorra adóttak, hiszen a különleges helyzetektől meghatározottan, éppenséggel az alkalmazkodás szükségletéből, egyes elemei módosulnak. Rámondtak a magyarra a történelem során annyi jelzőt, ezekről bebizonyosodott: nem végzetszerűen jellemeznek bennünket. Hogy pártütők, szilajok, hirtelen haragúak, szertelenek, elégedetlenek vagy patópálosok s még ki tudja mi mindenek vagyunk. A kisebbségi életsors a legjobb bizonyítéka annak, hogy *létünket veszélybe sodró ún. nemzeti vonásainkat javarészt semlegesíteni tudjuk önmagunkban, anélkül hogy szellemi autonómiánk jellegzetességeit föl- adnók*, s így akár új alkati struktúrában is megpróbálhatunk vi-

szonyulni kultúránkhöz. A hajlékony KIT egyebek között felöleli az ilyen szabadon vállalt módosulásokat, s ezzel védekezik a kultúránkat romboló erózióval szemben. Vagyis a cél: megmaradni önmagunknak, még akkor is, ha a működésében erőszakosan visszafogott művelődési életünk nem tudja kifejezni mondjuk szilajságunkat, nem lehetünk ránk jellemző módon elégedetlenek vagy szókimondók – ezeknek csak ésszerű szinten adhatunk teret –, egyes sajátosságainkat kénytelenek vagyunk módosítani, mondjuk a párttűző mentalitás helyett a megengedett kompromisszumot választjuk, ha ez nem követeli meg elveink föladását. Erre nézve mint jellemző példát megemlítjük azt, hogy a két világháború között nem egy harcos kisebbségpolitikus, publicista, laptulajdonos arra az álláspontra helyezkedett, hogy még mindig jobb, ha *valamilyen* magyar folyóiratot, újságot letehet az olvasó asztalára, semmint hogy a hősködő radikalizmus következtében a cenzúra egyszerűen ne engedjen megjelenni lapszámokat. Aligha állíthatjuk, hogy ez a valósághoz való viszonyulás az „egyetemes magyar tudatunk” jellemzője volna, sokkal inkább a körülmények megszabta „magyar kisebbségi lelkialkat” megmutatkozása, s azt igazolja, hogy a rebelliskedés – mint úgymond a nemzeti lelkületünk tartozéka – nem csontosodik meg, szükség esetén hajlékony, a feltételekhez alkalmazkodó „egyezkedő lázadás” módosul.

Másodsorban: kultúránk különleges státussal rendelkezik: mi itt Erdélyben ennek a művelődésnek egy pászmáját *gazdagítjuk*, viszont az összmagyar kultúrából *gazdagodunk*. Így az a nyíltan ki nem mondott, de a tettekből jól kivehető, ellenünk irányuló tendencia, hogy saját kultúránk elfojtásán keresztül rendítsék meg szellemi-lelki önazonosságunkat, aligha érheti el célját. Nem mindennapi művelődési helyzetünkben benne van egy sor minket fájdalmasan érintő visszafogás, a magasból jövő irányítás a mi kultúránkra is rákényszeríti a devalválódást, de szerencsére ez *nem*

érinti nemzeti művelődésünk egészét. Hadd parafrázáljam egy becsületes, népének és kultúrájának sorsát szívéen viselő román értelmiségi szavait: jó nektek, hiszen „odaát” mégiscsak van ki tovább vigye kultúrákat, de mi lesz velünk, akiknek a művelődését olyannyira lealacsonyítják, hogy ez már a folytonosságot veszélyezteti, nem marad meg semmi ebből a korszakból.

Művelődési életünket tehát valóban vész fenyegeti: hatóköre mértéktelenül leszűkült, a megengedett területét erőszakkal elárasszák olyan, a többség szellemi alkotómunkájára is rákényszerített férctermékekkel, amelyekből az utókor aligha profitál valamit. Csakhogy ebből paradoxon kerekedik ki: a hatósugár lerövidítése a mi oldalunkon azt is jelenti, hogy nemcsak a hiteles művészeti-tudományos alkotások közkinccsé tétele válik egyre nehezebbé, de ugyanakkor mind kevesebb KIT-ünket szennyező kulturális bővli jut el hozzánk, a többség oldalán viszont az átlátszó propagandisztikus, művészietlen, selejtes „műalkotások” valósággal előntik az igazi kultúrára áhító befogadókat. Kultúránk gúzsba kötése ekképpen nem válthatja ki teljes egészében a várt hatást, inkább azzal az eredménnyel jár, hogy meghonosítja köreinkben az erősen szelektáló szellemet, minek nyomán kimoszuk saját zavarossá tett művelődési folyóinkból az arany szemcséket, s mind erőteljesebben ráirányítjuk figyelmünket arra a fő áramlatra, amely végső fokon kultúránk folyamatosságának alapvető biztosítója – *a magyarországi művelődésre* –, amelynek gyarapításához kisebbségi műalkotásainkkal így-úgy közvetlenül is hozzájárulunk. Meg lehet szigorítani a művelődési értékek szabad cseréjét, de teljesen nem lehet eltorlaszolni az utat. Így ha igazi alkotóinktól Romániában jórészt meg is vonják a kinyilvánítás szabadságát, ezzel az *egész* kultúránkat nem tehetik tönkre, s „nemzeti pszichikumunkon” ilyen módszerrel – legalábbis reméljük – nem tudnak halálos sebet ejteni.

Az más lapra tartozik, hogy az erőltetett asszimilációnak nehéz ellenállni, s a beolvadottak, KIT-jükkel együtt, fokozatosan elvesztik nemzetiségi műveltségüket is. Ezt nyilván folyamatnak foghatjuk fel, az egymást követő nemzedékek időrendjében az asszimilánsok a valahogy megszerzett nemzetiségi kultúrájukat már nem adják át utódaiknak – kívülről ezt nem lehet pótolni, hiszen a beolvadás az anyanyelv elsatnyulását s ezzel együtt a román nyelvhasználatra való áttérést jelenti, tehát nincs nyelvi közvetítő, amin keresztül a magyar kultúra behatolna tudatukba tehát a nemzeti kisebbséghez való tartozásuknak a megszűnésével együtt lépésről lépésre felszámolódik bennük a kulturális együvé tartozás érzése.

Nem üres spekulatív kérdés, ha aziránt érdeklődünk, vajon a párhuzamosan haladó leépülés vonalai milyen viszonyban állnak egymással, tulajdonképpen melyiknek van meghatározó szerepe: *a beolvadottak azért veszítik el magyarságukat, mert elvesztették nemzeti kultúrájukat, vagy azért nem lesznek hordozói a magyar művelődésnek, mert a nemzeti hovatartozásukban beállt mutáció maga után vonta ezt?*

Nehéz kölcsönhatásban levő folyamatok között a determináns és a determinált szempontjából különbséget tenni, de talán mégis érdemes megkísérelni ezt a műveletet. Az persze nem kétséges, hogy bármelyik tendenciának legyen nagyobb szerepe, a végeredmény ugyanaz, az asszimiláltak egyaránt megszűnnek a KIT-nek, annak a bizonyos pszichés alkatnak s nem kevésbé a nyelvi külsőségekben életképes nemzeti művelődésnek a megtestesítői lenni. De most nem ez a következmény foglalkoztat bennünket, hanem az, hogy a kevésbé állhatatos társainkat elsődlegesen mi sodorja e felé az állapot felé.

Hadd kockáztassunk meg egy hipotézist, mely szerint nem annyira a művelődés elhalványulása, *a kulturális kötődések fella-*

zulása lesz az alapvető mozgatója ennek a lemorzsolódásnak, hanem sokkal inkább fordítva, a nemzeti közösségből történő fokozatos kiválás hat ki a nemzetiségi kultúra csökevényesítésére és majd szertefoszlására. Ezt a meghatározottsági láncot azonban csak akkor látjuk a maga tisztaságában, ha behelyezzük a nagyobb összefüggésbe, amelyen belül az általunk meghatározónak tételezett tényező – a nemzeti kisebbségi létezés feladása – maga is más, külső okténeyezőktől befolyásolt. S ez a kívülálló kauzalitás belenyúlik akár a gazdasági viszonyokba is. Ekképpen megkapjuk a következő képletet: a feszült gazdasági helyzet, a hivatalos nemzetiségpolitika feltételei között, amikor a jobb megélhetés, az anyagi előnyök megszerzése, az érvényesülés nem egyedül annak a függvénye, hogy ki mennyire tehetséges, rátermett, mennyit dolgozik, milyen értékeket állít elő, hanem attól is, hogy milyen nemzetiségű – nos ez a szituáció a nem gerinces, karrierista elemeket a beolvadásra ösztönzi (2.2.14.). Ennek kisugárzása lesz az, hogy a profán köznapi érdekektől hajtott személyek hajlandóak nemcsak nemzetiségüket feladni, hanem ezzel együtt kultúrájukat is megtagadni. Az ilyen embereket a művelődésen keresztül aligha lehet eltéríteni a pragmatista módon megválasztott ösvényről.

Ezzel a világeért sem akarjuk azt a látszatot kelteni, mintha kultúránknak nem volna nemzeti kisebbséget fenntartó ereje (erről többet: 2.1.), csupán arra célunk, hogy sajnos nemegyszer ennél hatékonyabb, főleg gazdasági ösztönzők működnek vele szemben. Mindebből talán ismét kikerekedik az, hogy nem elsősorban a kultúránk megcsonkításán keresztül szokták a nemzeti lelkületünket, mentalitásunkat, emotív világunkat szertefoszlítani. Igaz, ez gyöngye vigasz, hiszen ott van a legfőbb veszély, az, hogy egyesek (sokan?) engednek az asszimiláció kecsegtető kilátásainak (2.2.7.), s így ha nem is a művelődésen át, de a nemzeti hovatartó-

zásról lemondva bekövetkezik a ránk jellemző lelki habitusnak a feladása, a nemzettest fontos kohéziós erejének, a KIT fókuszában elhelyezkedő közös kultúrának az elvesztésével együtt.

1.16. ETNIKUM

A dogmatikus sztálini nemzet-meghatározásból hiányzik a *közös eredet*, a *vérségi kapcsolat*, az *etnikum*.

Többértékű fogalom az etnikum. Az etnikai csoport kifejezés rendszerint vagy egy tájegység sajátos vonásokat birtokló lakosságának, vagy az ugyancsak specifikus művelődési vonásokkal rendelkező kisebbségi népcsoportnak a megjelölésére szolgál. Az etnicitásban azonban, így vagy úgy, mindenképpen benne van a *közös eredet* is, de rendszerint csak egyik paraméterként. Mostani vizsgálódásunk szempontjából az etnikum egyetlen tartalmi jegy szerint érdekel bennünket, *valamely embercsoport azonos származása*, illetve ennek *tudatosodása* értelmében. Megtehetjük ezt a fogalmi leszűkítést azért, mert a Romániában uralkodó nemzetet-óriában az etnikum kötőszövegére szinte kizárólag ebben az értelemben hivatkoznak.

A neosztálinista román nemzetkonceptió becsempészi a maga elképzelésébe a Sztálinnál hiányzó kritériumot, s ezzel ahelyett, hogy enyhítené a hivatkozási alapul már nem szolgáló, de gyakorlatilag követett ősminta merevségét, egy csapdákkal teli betoldással polivalenssé teszi a nemzet és nemzeti kisebbség megítélését. Egy olyan rideg ismérvet vet be, amelynek – ha logikusan végiggondoljuk – *eltaszító* funkciója van a nem román etnicitás irányában, ugyanakkor – mivel a kivetéssel együtt a „befogadást”, az

asszimilációt is felkarolják – az etnikum felmagasztalásával együtt annak labilis voltát is el kell fogadniuk. Természetesen nem mindig egyszerre, *amikor a tősgyökeres románságot összetartó erőt keresik, akkor a származásra és az évezredek közös történelemre kerül a hangsúly, amikor a „magyar nemzetiségű románok” teljes áthasonítását szorgalmazzák, akkor az etnicitás már nem döntő ismérv.*

A KIT tartalmára nézve nem közömbös, milyen szerepet szánunk az etnikumnak. Kérdés: vajon helyes-e az azonosság érzését egyedül vagy döntő mértékben a közös ősökre, származásunk egyiségére alapoznunk, ily módon álljunk ellen a beolvasztási kísérletnek – de akkor a mi sorainkba sem fogadhatjuk be azokat, akik eredetük révén „nem közénk valók”; avagy jobb, ha a KIT nyitott marad azok előtt, akik hozzánk akarnak tartozni, de ősünk nem voltak közösek – ám ezzel az etnikum nyújtotta védőfalat romboljuk, s elősegítjük a mi asszimilálódásunkat.

Szerencsére az életben nem ilyen szigorúan dichotomikus ez a dilemma. A sajátos erdélyi történelem, a népek, nemzetek, nemzetközösségek egymást keresztező, kiegészítő fejlődésvonala, a másokkal való hosszú együttélés szinte kizárja, hogy vegytiszta etnikum létezzék ezeken a tájakon. A két világháború között a hírhedt névelemzés, amikor a családnevekből akartak következtetni a személyek etnikai hovatartozására, csúfos kudarcot vallott. Vonatkozott ez különösképpen a német nevű magyarokra, akik az erőszakos és a természetes beolvadás következtében rég elvesztették nemzeti hovatartozásuk tudatát, s miután ez megtörtént, már nem voltak hajlandóak visszafordítani a folyamatot. Ugyanez megfigyelhető az elrománosított magyaroknál is, a magyar vagy románosított magyar név – Covaci vagy Sabău – a valószínű eredeti etnicitás ellenére sem lehet perdöntő. Azért írtunk „valószínű”-t, mert az elkeveredésnek bizarr formáival is találkozunk,

amikor a név egyenesen félrevezet. Erdélyben szép számmal élnek például Racoți-k, akik szintiszta románok, őseik ugyanis valamikor a Rákócziak birtokain dolgoztak, s mindenikük a földbirtokos nevét viselte.

Az etnikum mint a származás szerinti együvé tartozásból fakadó közös, tartós sajátosságoknak a foglalatja ugyancsak megköveteli, hogy a maga *történetiségében* bíráljuk el. Tagadhatatlan, hogy a nemzetté válás folyamatában a közös eredet tudata, a történelmi sorsközösség vagy akár a vérségi kapcsolatok összekovácsolták a közösséget, még ha ez a tényező nem is annyira önmaga töltötte be a nemzeti tudat gerjesztésének szerepét. De miután ez a nemzettudat megerősödött, az etnikum befogadó funkciója vesztett erejéből. A huszadik század végén egyenesen anakronisztikus minden olyan törekvés, amely a „nemzeti büszkeséget” szinte kizárólag a legtávolabbi – s nem is bizonyított – közös ősökre hivatkozva próbálja élesíteni, feltételezve, hogy a két-, két és fél ezer évvel ezelőtt valamely területen élt népességtől egyenes vonal vezet a ma itt élők felé (miként azt a román történetírás teszi). Ennek a túlméretezett azonosságnak a keresése előbb-utóbb összeütközik a tárgyyszerű történetírás tudományos eredményeivel, s a nemzettudat remélt megszilárdítása helyett kínos konfliktusokat eredményez, amelyeket csak a fikciókkal előregyártott tézisek hajtogatásával próbálhatják meg feloldani – kevés sikerrel. Jobb tudomásul venni, hogy *a nemzetek kialakulása után az etnikum mint komponens nem lehet olyan varázspálca, amely egyszerű érintéssel identitástudatot teremt.*

Különleges metamorfózison megy át az etnikumban munkálkodó centripetális erő. A nemzetté válás menetében *objektív* tényezőként fejt ki az egymáshoz közelítő és kollektivitást formáló hatását, és mint ilyen, formázza a *szubjektív* tudatokat, „leképezi” önmagát a közös gondolkodásban, a nemzeti hovatarozás érzésé-

nek kovászaként működik. A nemzet megjelenése után az etnicitás adottság volta – az a bizonyos objektivitás, miszerint a közösség egyedei, akár akarják, akár nem, egy töről fakadtak, s ennek mentalitásbeli következményei lesznek – nem szűnik meg, de az alanyi oldal az objektív aspektus fölé emelkedik. Végbemege ez akként, hogy az egyedek, saját szubjektív elhatározásuknak megfelelően, gondolatilag *azonosulnak* azzal a bizonyos, nem tőlük függő folyamattal, amely során – egyebek mellett a közös eredet közreműködésével – megtörtént a nemzetté ötvöződés, vállalják az azonosságot *választott* közösségük múltjával, kultúrájával, s így a tényként nem létező faktort – az azonos származást – a döntéssel helyettesítve beleszerveződnek a minden megszorítás nélkül *sajátjának* nevezett nemzetükbe, vagy ami ugyanaz: annak mások közé beékelt, kisebbséggé vált részébe.

Eszerint a KIT-ben az etnikum, a valakikhez tartozásnak a permanenciája, az egyazon kollektív történelmi élmények továbbra is közösséget tömörítő rendeltetéssel bírnak – de elsősorban *az elmékben, a tudaton átszűrve* –, de nem, mondjuk, a vér összetételében. Ez nem zárja ki azt, hogy az etnikum összetartó ereje ténylegesen ne jellemezte volna az ilyen meggyőződésben élők elődeit. Ha csak a mai személyekhez viszonyított objektív le származási rend és az erről szerzett ismeret egymást fedése jelenlétében lehetne szó az etnikai hovatartozás tudatának kelesztő munkálkodásáról, akkor igen kevesen birtokolnák a KIT-nek ezt a kovászát. Végül is nem sok embernek adatott meg, hogy évszázadokra visszamenően fölrajzolja genealógiai fáját, s ráadásul ez az ágas-bogas ábra ne tartalmazzon semmilyen lényeges „vadhajtást”, idegen elemet. Marad tehát elsődlegesen a *gondolati* azonosulás saját közösségem gyökereivel s az ezekből kinőtt elágazásokkal.

A szubjektív megítélés súlynövekedése a reális tényálláshoz mérten lehetővé teszi a nagyobb szögű nyitást. Ha azok, akik amúgy sem lehetnek biztosak afelől, hogy származásuk szerint valóban hosszú idő óta az adott közösségbe tartoznak, de ennek ellenére magas szinten birtokolják KIT-jüket, miért ne történhetne meg ugyanez azokkal, akik *tudják*, hogy eredetük nem köti ugyan őket ehhez a kollektivitáshoz, de gondolatilag-érzelmileg mégis egyek annak múltjával, benne vannak jelenében.

Igaz, az itt felvázolt lehetőségnek többféle kihatása lehet. Egyfelől a leszármazás szerint hozzánk tartozók közül egyesek feladhatják KIT-jüket, azonosulhatnak egy más nemzeti entitással – ők kerülnek fel a veszteséglistára, ők, akik *az etnikai kötődésük ellenére* elvesztik a mi minőségünket –, másfelől az eredet tekintetében velünk nem egy minőségűek vállalják sorsunkat, kultúránkat és múltunkat – ők teszik ki a „nyereséget”.

Az etnikai ismérvek azonban van egy másik sajnálatos következménye, s ez egyértelműen a számbeli csökkenésünket eredményezi. Azokra a kétségbeesett próbálkozásokra gondolunk, amikor az egyébként ilyen-olyan szintű KIT-tel rendelkező társaink egyszer csak keresni kezdik őseik között azokat, akik révén mondjuk Nyugat-Németországban letelepedhetnének, úgymond német származásuk alapján. Ilyenkor megmerevedik az etnikai kritérium, hajától rángatják elő ezt az ismérvet még azok is, akiknek más körülmények között eszükbe sem jutott volna ez az eddig mellékes, de most sorsformálóvá előléptetett ürügy. Az ilyen esetek végső fokon éppen fordítottját igazolják annak, amit a „vér nem válik vízzé” közhely állít. Nem az etnikum elsődlegesen meghatározó szerepét bizonyítják, hanem inkább azt, hogy a felületen esetleg biztosnak tűnő KIT valójában labilis volt vagy lett, elveszti megtartó erejét, s éppen emiatt keresnek egyesek a meneküléshez fogódzót a laza kötődést kifejező etnikumban.

Reméljük, nem tévedünk, amikor a fenti megfontolásból megkülönböztetjük az etnikumon *belül* az eredményt és az *ide vezető utat*. Az etnikum nem holmi faji jellegzetességek összessége, hanem a népek kialakulása, *ontogenezise során meghonosodott közös jegyek egymásba szerveződése*. A *folyamat* tehát az, hogy a népet alkotó egyedek, csoportok huzamosabb ideig együtt élnek, többé-kevésbé ugyanolyan befolyásnak vannak kitéve, s ha ehhez hozzátesszük a biológiai alapot, az örökletesség nyomán áthagyományozott tényezőket, akkor megkapjuk az eredményt: *egy nép megkülönböztető sajátosságainak jellegzetes szerveződését*. A végső eredményhez a *filogenetikus* fejlődés vezet, de nem kizárólag csak ez: az *ontogenezis* során szintén el lehet jutni ugyanide. Az egyes egyedek a hosszú „törzsfajlódás” hiányában, az örökletes állomány nélkül elérhetik a végpontot, a nemzeti-közösségi jegyek birtoklását. Ebben nyilván közrejátszhat egy másik tényező, az, hogy már a közvetlen elődök soraiban elindul az azonosulás, tehát valamelyest filogenetikus jellege is van az ontogenetikus pályáivnek.

Mindezt megfogalmazhatjuk akár sarkitételként is: *a nemzethez, nemzeti kisebbséghez való tartozás választás kérdése, mindenki maga dönti el, milyen nemzeti közösség részének érzi-gondolja magát*. Ezzel együtt a KIT sem más, mint az *önbesorolás* természetes velejárója, amikor is fölösleges és értelmetlen keresni, vajon az ideszakadt magyar voltunk termeli-e ki a KIT-ünket, vagy kisebbségi azonosságunk átélése tesz romániai magyarrá. A *KIT-ünk révén vagyunk romániai magyar kisebbség, s nemzeti kisebbségi létünk szubjektívizálódik tudattartalmainkban*. Ami pedig az etnikai közösség tudatát illeti: ez igen hasznos KIT-szilárdító katalizátor, de nem elengedhetetlenül szükséges feltétele identitástudatunknak.

1.17. ÖSSZEGEZÉSFÉLE

Ahhoz, hogy áttérjünk a tulajdonképpeni fő témánk, a KITZ-jelenség taglalására, összegezni kellene, mit is értünk KIT-en, azon, ami a mai hányatott életünkben nemegyszer válságba jut. Kerüljük ugyan az akadémikus meghatározásokat, de szükségét érezzük körülírni, milyen tartalma van ennek a tudományos kategóriává még elő nem lépett fogalomnak.

Az első segédfogalmunk a *struktúra*. A KIT a tudattartalmainknak sajátos elrendeződése, e szerkezeten belül a különböző részek bonyolult kölcsönhatásban vannak egymással, így állnak össze rendszerré. A KIT-nek mint minden rendszernek *funkciója* van, s ha a szerkezeti részelemek nem kapcsolódnak egymáshoz harmonikusan, akkor beáll a működési zavar (2.1.10.). A KIT-perturbáció tehát egy és ugyanazon időben a szerkezet anomáliáit, valamint a funkcióbeli defektust jelenti. Mint minden rendszerben, a KIT-en belül sem csak a struktúra működik, a részeknek is megvannak az egészhez viszonyított sajátos funkciói. A KITZ tehát következménye lehet annak is, hogy az egész „gépezet” akadozik, de annak is, hogy ezen belül egy-egy „alkatrész” felmondja a szolgálatot. Éppen ezért érdemes részeire bontani elemzett fogalmunk tartalmát, hogy így az egyes részek szintjén is láttatni tudjuk a potenciális üzemzavarokat. Íme tehát szinte csak felsorolásszerűen a KIT alkotóelemei:

Mindenekelőtt *önismeret* (1.12.). Ez az információk szerzését, elraktározását és gyarapítását jelenti önmagunkról, mai és múltbeli létünkéről. Önmagunk felmérése végbemehet tudományos eljárásokkal (szociológia-szociográfia, folklór, nyelvjáráskutatás stb.), az ilyen módszer a jól megalapozott én-képnek természetes velejárója. Ezen a szinten a KIT kimódolása nyilván az elit ki-

váltsága lehet, egyedül az alkotó értelmiségiek képesek arra, hogy közös erőfeszítéssel átfogó, szakszerű rajzot készítsenek önmagunkról. A kisebbségtudományi fórumoknak, intézményeknek, a képzett kutatógárdának a hiánya, no meg az ezernyi megkötés, amely akadályozza az öntevékeny bűvárkodást – mindmegannyi fékje annak, hogy a KIT magva – a tudományos magunk-láttatás – igényesebb formában meghonosodjék. S ez a KITZ-forrás nem csupán a beavatottakat, hanem az egész kisebbségi közösséget érinti, hiszen normális körülmények között a tudományos szintézis demokratizálódik, lejut a mélybe, felszívódik az egyszerű emberek tudatában, esetleg csak diffúz tudományos információk vagy csupán hangulat formájában.

A KIT-nek – mint jeleztük – ugyanakkor van egy érzelmi rétege, a valakikhez tartozás *tudata* kiegészül *emocionális* tartalmakkal. Ennek az érzelmi töltetnek legkevesebb három dimenziója van: egyrészt *átérezzük saját helyünket a magunk emberi közösségében*, vagyis nem csak *éljük*, hanem *át is éljük* különleges létünket, másrészt *érzelmileg nem lehetünk közömbösek azok iránt, akiknek a mienkkel azonos sors jutott osztályrészül*, tehát kialakul bennünk a közösségünk tagjai iránti vonzalom, a szolidaritás érzése, végül harmadsorban *az érzelmek külsődlegessé válnak, a más közösségek iránti/szembeni emotív hozzáállássá terebélyesednek*. Mindhárom síkon felütheti fejét a KITZ.

Az identitástudat zavara végső fokon az emberközi viszonyok terméke. Attól függően, hogy milyenek ezek a nexusok, sokféle megnyilvánulási formája lehet. A valakikhez tartozás *érzéséhez* rendszerint társul a *megfontolt mérlegelése* annak, mi hasznos és mi káros saját nemzetkisebbségi közösségemnek. Ez a latolgatás *axiológiai mozzanatot jelent*. S ezzel eljutottunk a KIT-nek mint szerkezetnek egyik leglényegesebb alkotórészéhez. *Az értékelméleti hozzáállás nélkül biztos identitástudat nem létezik*. Ennek szá-

mos elágazása van. A valóban hatékony KIT megköveteli a *saját* és a *mások* tetteinek megmértetését. Ez a „saját” jelenti a személyt magát, de vonatkozik annak közösségére is, a „mások”-ban pedig benne van a hozzám-hozzánk kívülről viszonyuló egyének és csoportok engem-minket érintő cselekedeteinek elbírálása az előnyös és hátrányos ismérvei szerint. Nevezzük ezt a KIT-sávot a *társadalmi viszonyokba felszívódó praxis érték szerinti megítélésének*.

Az axiológiai rálátásnak szerves része az *etikai* szempont, az értékek sorában ugyanis mindig előkelő helyet foglal el a morális érték. A létérzésünket érintő effektusokat jó, ha mérlegeljük a *jó* és *rossz* erkölcsstani alapkategóriái szerint is. A KIT-nek ez a komponense elsődlegesen a kisebbségi viselkedésmódra összpontosít, s kevésbé arra, hogy erkölcsileg elítélje a velünk szemben tanúsított ellenséges magatartás „rossz” voltát. S ez érthető, hiszen kisebbségi életviszonyaink között az etnikumnak főként közösséget összetartó funkciója kell hogy legyen, a másik oldal, az a mód, ahogyan mások velünk bánnak, nyilván szintén elítélhető vagy becülhető az etikai alapelvek szerint, de ez aligha változtat sorsunkon. A mások magatartására ráirányított erkölcsi értékrend nem módosítja a hozzáink viszonyulás tényeit, ezek azok maradnak, amik, nem lesznek mások azáltal, hogy hozzájuk társítottuk véleményünket. A másik összefüggésben viszont, saját attitűdünk erkölcsi felmérésekor, az etikai-axiológiai mérlegelés magatartásunkat, cselekvésünket módosító szerepkört tölt be. Nem véletlen, hogy az erdélyi magyarság teoretikusai oly nagy súlyt helyeztek a kisebbségi erkölcs kidolgozására és érvényesítésére. Csakhogy a KIT-nek ezt a szerkezeti elemét a maga súlya szerint kell értékelnünk, bármennyire jelentős legyen is a kisebbségi erkölcsi tartás, mégiscsak *része* egy átfogóbb nemzeti kisebbségi tudatnak, nem helyettesítheti az *egésznek* a működését. Ezt azért tartjuk szüksé-

gesnek leszögezni, mert a két világháború közötti romániai magyar kisebbségi ideológiában esetenként fölnagyították ezt az oldalt, egyes erkölcsi eszmék következetes érvényesítésében önkonzerválásunk egyetlen zálogát látták.

Az érték átfogja a *nemzeti művelődést* és az *anyanyelvet*, s legfőbb kincsünké avanszálja őket. Az értékfogalom ezzel túlnő önmagán, olyan tényezőknek lesz jellemzője, amelyek nemcsak egyszerűen a megbecsülés tárgyai, hanem a KIT meglétének sine qua nonjaként *ontológiailag* egzisztenciánk elengedhetetlen feltételei. Leegyszerűsítve: *nem létezhetne romániai magyar kisebbség, ha ez a népcsoport nem a legnagyobb értéknek tartaná kultúráját és anyanyelvét*, vagy a távlatokba vetítve: *addig lesz magyar kisebbség Romániában, amíg a nemzetrészüinknek a tudatában értékként megőrződik saját kultúrája és nyelve*.

Végezetül a KIT-szerkezetnek van még egy jellemzője, az, hogy a praxis felé nyitó eszmealkonstrakció. Minden rendszer egy és ugyanazon időben funkciót birtokol, a gyakorlat a KIT-nek éppen ilyen irányú meghosszabbítása. Az emberi tevékenységnek van egy, az alacsonyabb rendű szervezetek működéséhez mérten merőben sajátos jegye: tudatosan kitűzött *célok* felé irányul, s az előzetes latolgatás után kiválasztott eszközök működtetése vezet a célmegvalósításhoz. Egyszóval *teleologikus* felépítésű (2.4.8.). Ennek erőteljes kihatása van a KIT és a praxis közötti kapcsolatra. A működésében meg nem zavart KIT tartalmazza az ésszerű célok, az ide vezető utat biztosító eszközök, a célmegvalósításhoz szükséges feltételek átgondolását. Ezt a sémát visszacsatolásos eljárással emígy írhatjuk le: az érdekluralizmuson belül vannak nemzetkisebbségi közös érdekek, amelyek az ismeretszerzés során megvilágosodnak; a legfőbb ilyen azonos érdek a csoportintegritás védelme, erősítése; ez a célá transzformált érdek csak bizonyos feltételek között, az adott okténevezők működtetésével fejeződik

ki; avagy a célfogalommal operálva: valósul meg; a KIT-nek tehát szerepköre kinyilvánítani a tett-diszpozíciókat, a hajlandóságot arra, hogy az emberek az aktivitást válasszák; ugyanakkor eszményi állapotában tudatosítja azt, melyek a leghatékonyabb eszközök az általános cél – az önkonzerválás – eléréséhez. Ez a szerkezeti-funkcionális kettősség valamilyen *magatartásformát* követel meg. A KIT tehát kilép önköréből, cselekvést indukáló mozgatóként működik, a viselkedésben, a gyakorlatban ölt testet, s ezzel elveszti tisztán gondolati-érzelmi mibenlétét (2.4.). Ennek az eszméktől, emócióktól a praxisig vezető vonalnak mindkét irányban megvan a maga fontossága. Az átéléstől a gyakorlat felé azért, mert a finalitás – vagyis az aktivitás – hiányában a KIT megmarad önmagába zárt, elvont tartalomnak, s így a szó igazi értelmében nem is érdemli ki ezt az elnevezést. A praxistól a tudattartalmak felé pedig elsősorban az emberismeret szempontjából, ugyanis a KIT jelenlétére, hiányára vagy zavaraira leginkább a jelenségi szintből – a magatartásból, cselekvésből – tudunk következtetni. (2.4.1.).